

BROEDEN AAN HET IJ

Kijken naar de creatieve industrie

BIJLAGEN

Werkgebouw het Veem en NDSM

BROEDEN AAN HET IJ

Kijken naar de creatieve industrie

BIJLAGEN

Werkgebouw het Veem en NDSM

Op maandag 2 april 2007 vond in de theaterzaal van Werkgebouw het Veem een congres plaats onder de titel **'BROEDEN AAN HET IJ: vier manieren van kijken naar de creatieve industrie'**

Bij dit congres werd vanuit vier invalshoeken (fysiek, economisch, sociaal, bestuurlijk) door drie universiteiten (TU Eindhoven, Erasmus Universiteit Rotterdam en Universiteit van Amsterdam) en een 'ongebonden' deskundige gekeken naar Werkgebouw het Veem en de overbuurman aan het IJ: de NDSM werf. Een vrijwillige visitatie ter ere van het 25 jarig bestaan van het Veem. Een dwingende blik van kritische universitaire buitenstaanders ... omdat het de komende 25 jaar ongetwijfeld (nog) beter kan ...

www.veem.nl (Het Veem)

www.ndsm.nl (NDSM)

www.broed.net (Netwerk Broedplaatsen)

www.broedplaatsamsterdam.nl (Bureau Broedplaatsen)

Inhoud

5	BIJLAGE 1: economische invalshoek
5	Vijfentwintig jaar Veem! Bedrijfseconomisch perspectief
14	Onderzoek naar de culturele waarde van het Veem
19	De (cultureel-) economische meerwaarde van het Veem
22	BIJLAGE 2: sociologische invalshoek
22	Het Veem en NDSM: Lichte gemeenschappen

Tekst: Paul van Soomeren en Miriam van Oort (redactie) met medewerking van Tiers Bakker, Geert-Jan van den Brand, Jaap Draaisma, Monique van Hooff, Menno Hurenkamp, Joost Kappers, Arjo Klamer, Eva de Klerk, Iris Korthagen, Arco Leusink, Jouke Post, Matthijs Rooduijn, Jaap Schouffour, Bart Stuart

Fotografie: Rene Gerritsen (Veem), Inez Meesters en Marc Faasse (NDSM)

Vormgeving: Maura van Wermeskerken

Uitgegeven door: Stichting Netwerk Broedplaatsen Amsterdam

Datum: Amsterdam, juli 2008

Nabestelling: wilt u deze uitgave nabestellen, maak dan € 5,00 (kostprijs incl verzendkosten) over op rekeningnummer 0778149 t.n.v. Stichting Netwerk Broedplaatsen Amsterdam o.v.v. 'Broeden aan het IJ'

Vijfentwintig jaar Veem! Bedrijfseconomisch Perspectief

Monique van Hoof - Erasmus Universiteit Rotterdam – Faculteit Kunst en Historische Wetenschappen

Inleiding

Vanuit een krakerscollectief ontstond vijfentwintig jaar geleden het Veem, na jaren lang lobbyen werd het collectief gelegaliseerd en de vereniging ook echt eigenaar van het pand. In het begin had het Veem een stichtingsstructuur, later is dit veranderd in een verenigingsstructuur. Het Veem biedt ruimte aan zo'n tachtig kunstenaars en bedrijven, die samen zorg dragen voor het gebouw. Ze dragen hiervoor huur af, maar helpen ook in praktische zin mee aan het onderhouden van het pand. Lang niet alle huurders zijn al vijfentwintig jaar in het Veem te vinden, er zijn slechts enkele jubilarissen over die het allereerste kraakoffensief hebben meegemaakt. Het is dan ook lang niet in alle gevallen zo dat de betreffende kunstenaars of bedrijven een hele sterke band met het gebouw hebben. Ook zijn de belangen van de huurders verschillend van elkaar. Het is dan ook niet vreemd dat er tijdens de ledenvergaderingen steeds dezelfde, veelal langzittende huurders, hun gezicht laten zien. Na vijfentwintig jaar maakt Veem de balans op: hoe staan ze in de maatschappij, werpt de combinatie kunstenaars/bedrijven haar vruchten af en is de gekozen verenigingsstructuur nog steeds de beste structuur?

In de buurt van het Veem is sinds kort nog een dergelijk initiatief van start gegaan: de NDSM werf. Hoewel deze werf een totaal andere ontstaansgeschiedenis heeft en zelfs nog niet helemaal gevuld is, is het principe van veel verschillende creatievelingen en bedrijven bij elkaar hetzelfde. De NDSM werf mag dan nog maar in de kinderschoenen staan, bedrijven als MTV hebben er al wel hun weg naar toe gevonden. De NDSM werf is mogelijk wat het Veem juist niet is: jong en fris tegenover een 25e verjaardag, stichting tegenover de verenigingsstructuur van het Veem.

De vraag is echter of de NDSM werf op de lange termijn de jeugdigheid blijft behouden. Het Veem maakt zich zorgen dat ze niet genoeg naar buiten treden en mogelijk wat 'ingekakt' zijn, zal dit niet hetzelfde toekomstscenario zijn voor de NDSM werf?

Vanuit bedrijfseconomisch oogpunt is het met name van belang om de beweegredenen achter het kiezen van de stichtingsstructuur uit te vinden en te kijken welke afspraken er zijn gemaakt met de gemeente.

Ook de rol die de kunstenaars en bedrijven spelen in het behoud van de NDSM werf is van belang. Het Veem is een collectief dat samen verantwoordelijk is voor het gebouw, hoe is dat geregeld bij NDSM?

Naast een vergelijking met NDSM is het voor het Veem ook belangrijk om te weten of er toekomst zit in de huidige structuur. In het verleden is het Veem al eens over gegaan van stichting naar vereniging. Maar in de afgelopen jaren is al weer wat meer verantwoordelijkheid terug gelegd bij het bestuur. Zal de verenigingsstructuur in de toekomst de beste resultaten bieden? Of zullen steeds minder huurders geïnteresseerd zijn in het behoud van het gebouw en het collectief? Ook de mogelijke afbetaling van erfpacht de komende jaren kan enkele problemen met zich meebrengen. Immers, als dit op de huurders wordt verhaald, zal de huur mogelijk flink stijgen om zo de zelfstandigheid van het Veem te kunnen waarborgen. Een andere mogelijkheid is een nieuwe afspraak over de erfpacht met de gemeente. Het Veem zelf zal dus ook goed naar haar eigen bedrijfseconomische plus en minpunten moeten kijken om te koers naar de toekomst te kunnen uitstippelen.

Theorie

Alvorens antwoord kan worden gegeven op de vele vragen die hierboven al zijn genoemd is het van belang om eerst de verschillen tussen vereniging en stichting op een rijtje te krijgen. Er zijn niet alleen verschillen. Zo zijn bijvoorbeeld enkele overeenkomsten dat beiden ingeschreven moeten staan bij de Kamer van Koophandel, oprichting gebeurt door middel van een notariële acte, er geld mag worden aangenomen uit erven en legaten en de bestuursleden niet hoofdelijk aansprakelijk zijn. Maar in dit geval zijn de verschillen belangrijker, zo neemt bij de stichting het bestuur de besluiten, bij een vereniging worden besluiten genomen via de algemene ledenvergadering die verplicht moeten worden gehouden. Een vereniging heeft ook een vestigingsplaats, wat bij een stichting niet verplicht is. In tegenstelling tot de stichting waarbij leden verboden zijn, zijn deze bij een vereniging verplicht. Interessant dus om te kijken hoe NDSM de verhouding tussen haar huurders heeft geregeld ten opzichte van de huurder/lener structuur van het Veem. In de bijlagen is via een overzicht gemakkelijk te zien welke verschillen er precies zijn tussen vereniging en stichting.

Onderzoeksopzet

Om antwoord te krijgen op de verschillende vragen op bedrijfseconomisch en juridisch gebied is gebruik gemaakt van kwalitatief onderzoek. Acht huurders in het Veem zijn geïnterviewd om hun betrokkenheid bij het Veem als vereniging te polsen. Niet alleen hun kennis over het Veem en de ledenvergadering kwam hierbij aan de orde, ook is hen gevraagd naar de rol van het bestuur en naar mogelijke tips en verbeteringen voor het Veem in de toekomst. De interviews met de acht huurders zijn anoniem verwerkt, bewust zijn deze huurders zowel kunstenaar als ondernemer en verspreid over een huurduur van 25 jaar tot 2 jaar. Bij de meningen zal wel vermeld worden of het gaat om een relatief langzittende of kortzittende huurder. Naast interviews met acht huurders zijn ook oud penningmeester van het Veem en huidige bestuurslid van NDSM, Francine Mendelaar, bestuurslid Henk Slijkhuis, Paul van Soomeren en ex Veem bestuurder Bram van Dijk, geïnterviewd. Met hun antwoorden kan een vergelijking worden gemaakt tussen het Veem en NDSM. Contact met de gemeente Amsterdam bleek al snel niet nodig, aangezien er geen directe ambtenaar in contact staat met het Veem. Door acht verschillende huurders te interviewen, is geprobeerd de betrouwbaarheid en validiteit van dit onderzoek te vergroten. Natuurlijk bestaat er altijd een risico op sociaal wenselijke antwoorden of foutieve gegevens, maar doordat de onderzoeksgroep dusdanig uitvoerig is geïnterviewd zijn deze risico's aanzienlijk verkleind.

Onderzoeksresultaten

De onderzoeksresultaten zullen worden opgedeeld in vier secties: juridisch/structuur (betreffende de verenigingsvorm, ledenparticipatie en bestuur), bedrijfseconomisch/ financiering (hoe is de economische positie van het Veem, welke inkomsten zijn er), profit/non profit (welke voordelen/nadelen brengt deze combinatie in één pand met zich mee) en tot slot zal er naar de toekomst van het Veem worden gekeken op al deze gebieden tezamen. Waar zien de Vemers zichzelf in de toekomst en hoe zien het Veem en NDSM er dan uit.

Juridisch/ Structuur

Het Veem is in haar beginperiode een stichting geweest. Maar al snel is het Veem veranderd in een vereniging. Aangezien er wel een grote cascoverbouwing werd uitgevoerd zijn er wel afspraken gemaakt over de rol van de leden, immers zoals Henk Slijkhuis aangeeft: je kan wel democratisch plannen maken, maar niet democratisch bouwen, tenminste als je tijd en geld in de hand wilt houden. De leden hebben de plannen goedgekeurd en deze zijn daarna zonder verdere inspraak uitgevoerd. De stichting is veranderd in verenigingsvorm, omdat de verenigingsvorm democratischer is. Het Veem is immers ontstaan

vanuit een krakers collectief en door middel van de verenigingsvorm konden alle 'krakers' actief mee blijven besluiten over de toekomst van het Veem. Door middel van twee algemene ledenvergaderingen per jaar worden de Vemers op te hoogte gehouden van de toekomst van het Veem en worden er besluiten genomen. Bij stemmingen is het ook mogelijk om een blanco stem te machtigen. Behalve twee algemene ledenvergaderingen zijn er zo'n vier keer per jaar ook bijeenkomsten over eventuele nieuwkomers, welke worden geïnitieerd door de nieuwkomerscommissie. De vergaderingen worden gemiddeld door 25 Vemers bezocht, maar wanneer er een belangrijk agendapunt is, komt ongeveer de helft van de leden (40) en wordt er veel gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te machtigen. Alle huurders zien het belang in van de ledenvergaderingen, het Veem is immers collectief bezit, waarvoor gezamenlijke verantwoordelijkheid wordt gedragen. Door de ledenvergaderingen blijft iedereen op de hoogte en kan men meepraten en meebeslissen. Hoewel het belang van de vergaderingen wordt erkend, geven de huurders wel aan dat er verbeteringen mogelijk zijn. Momenteel moeten agendapunten geruime tijd voor de vergaderdatum worden ingeleverd, zodat alle leden op de hoogte zijn van wat er op de agenda staat en met volledige voorkennis kunnen bepalen of ze wel of niet willen komen. Van de acht geïnterviewde Vemers geeft meer dan de helft aan dat het prettig zou zijn om op de vergaderingen zelf ook nog agendapunten aan te mogen dragen. De drempel wordt dan wat verlaagd, omdat je niet eerst een uitleg en uitwerking op papier hoeft te geven en ook zorgt het ervoor dat de Vemers actiever kunnen participeren tijdens de vergadering. De tegenwerping dat er dan punten besproken kunnen worden waar anderen ook bij hadden willen zijn, kan ook positief worden omgekeerd, immers, wanneer je weet dat er agendapunten kunnen worden toegevoegd kan het juist een motivatie zijn om vaker aanwezig te zijn.

Hoewel de lage aanwezigheidsgraad van 25% tot 50% sommige Vemers niet echt lijkt te storen stellen enkele huurders toch voor dat er gekeken moet worden naar het stelsysteem, een mogelijke proef met elektronisch stemmen via internet wordt geopperd. Tijdens de vergaderingen zijn het vaak dezelfde mensen die aanwezig zijn, waardoor de mening van sommige Vemers nooit wordt gehoord en bij belangrijke beslissingen is maar maximaal de helft aanwezig, waardoor nooit helemaal duidelijk is hoe alle Vemers over bepaalde onderwerpen denken. Een groter probleem wat meerdere Vemers aanstipt is het feit dat sommige ruimtes in het Veem meer als opslag dan als werkruimte worden gebruikt. Het is echter heel moeilijk om hier iets aan te doen. Aan de ene kant kan het Veem worden gezien als een verhuurder en zolang de huur binnen komt is het goed, aan de andere kant is het Veem een sociale structuur en daar dragen deze opslagruimtes niet aan bij. Een mogelijke oplossing zou zijn om tijdelijke huurcontracten per vijf jaar te laten ondertekenen. Er moet echter ook gewaakt worden voor de vrijheid van de Vemers; wanneer je voor een paar maanden of zelfs jaren naar het buitenland gaat, moet het wel mogelijk zijn om je eigen ruimte te behouden. Om dit wat gemakkelijker te maken moet de mogelijkheid tot onderhuren misschien ook wat worden versoepeld.

De frequentie van twee vergaderingen per jaar wordt door een aantal Vemers als erg weinig ervaren. Hierbij moet wel gezegd worden dat sommige Vemers niet goed het verschil weten tussen algemene ledenraadvergaderingen en de nieuwkomersvergaderingen. Tijdens de algemene ledenraad vergaderingen moeten immers alle belangrijke besluiten worden genomen. De vergaderingen zijn soms heel emotioneel geladen, waardoor stemmen in het heetst van de strijd gebeurt. Vemers die al vanaf het begin bij het Veem betrokken zijn, reageren vaak sterker en vanuit meer emotie op besluiten dan nieuwkomers. Een voorstel in deze is om vier vergaderingen per jaar te houden, twee introductievergaderingen en twee besluitvergaderingen. Tijdens de introductievergaderingen worden onderwerpen, beleid en dergelijke geïntroduceerd en kan men erover discussiëren, pas bij de besluitvergadering wordt er over gestemd. Op die manier kan het stemmen uit emotie, irritatie of omdat men anders bang is de vergadering op te houden worden voorkomen en kunnen meer gefundeerde stemmingen plaatsvinden.

In tegenstelling tot het vorige bestuur heeft het huidige bestuur bewust meer een rol op de achtergrond. Dit bevalt de Vemers goed, ze hebben er vertrouwen in dat belangrijke kwesties als de erfpacht goed zullen worden geregeld. Sommige Vemers weten echter niet wie er in het huidige bestuur zitten, dat inmiddels al zeker anderhalf jaar de functie bekleedt. Ook is het zo dat besluiten die moeten worden genomen altijd door het bestuur worden geïnitieerd. Meer betrokkenheid vanuit het bestuur naar de leden en andersom zou kunnen worden gecreëerd door een nieuwsbrief die meer informatie geeft over

de lopende zaken, waarin bijvoorbeeld ook elke keer een aantal Vemers met foto en professie staan om elkaar beter te leren kennen. Een jaarplanning met daarin een tijdschema van onderhoudswerkzaamheden aan het Veem is ook een goed plan om de kennis over lopende zaken bij de Vemers te vergroten. Het bestuur van het Veem wordt (grotendeels) gevormd door ondernemers binnen het Veem, terwijl de verhouding 1/3 kunstenaars en 2/3 bedrijven is. Hoewel het moeilijk blijkt om kunstenaars te vinden die zich met het bestuur bezig willen houden zou het voor de balans van het bestuur wel goed zijn om een dergelijke verhouding ook terug te zien in de functieverdeling. Met name de kunstenaars missen een stukje creativiteit in de visie van het bestuur en geven aan dat het bestuur ook vanuit een bedrijfsoptiek naar het Veem kijkt. Kunstenaars kunnen een hele andere blik op het Veem werpen en het is dan ook wenselijk dat alle visies die binnen het Veem leven door het bestuur worden uitgedragen. In het huidige bestuur hebben ook geen vrouwen zitting, zowel vanuit de Vemers als het bestuur zelf is hier toch vraag naar.

Opmerking vanuit het Veem:

Mede naar aanleiding van dit onderzoek is het bestuur uitgebreid. Er zit ondertussen al weer enige tijd een kunstenaar in het bestuur (Boris Tellegen) en recent werd ook Clara von Waldthausen (foto restauratie) bereid gevonden toe te treden tot het bestuur.

In tegenstelling tot het Veem heeft NDSM gekozen voor een stichtingstructuur. Dit is zo beslist, omdat de gemeente als voorwaarde voor subsidie een stichting met extern bestuur eiste. Om toch zoveel mogelijk inspraak van de huurders te krijgen, zijn er wel elke twee maanden informatiebijeenkomsten georganiseerd door de stichting waarop huurders vragen kunnen stellen en hun mening kunnen geven. Hiernaar wordt goed geluisterd. Er is een organisatie-model ontwikkeld waarbij huurders samen met de stichting een jaarplan en een vijfjarenplan maken. Daarnaast is er een programmaraad bestaande uit huurders, die de programmeurs adviseert en de artistieke programmering toetst aan de hand van een programmastatuut. De huurders zitten niet in het bestuur, hierover is wel veel discussie geweest. Er is uiteindelijk besloten dit niet te doen, omdat het bestuur de continuïteit en het concept moet bewaken. Sommige beslissingen van het bestuur zijn daardoor strijdig met de belangen van de huurders, daarnaast is het ook lastig om huurders te vinden die totaal objectief tegen NDSM aankijken. De huurders zullen de loods wel zoveel mogelijk zelf gaan beheren en onderhouden, hiervoor is wel een vereniging opgericht.

Bedrijfseconomisch/ Financiering

Momenteel ontvangt het Veem geen subsidie van de gemeente Amsterdam. In het verleden is er echter wel een eenmalige subsidie van anderhalf miljoen gulden voor de renovatie en het behoud van het gebouw ontvangen. Hier zat wel de voorwaarde aan verbonden dat de gemeente nieuwe huurders kon aandragen, maar dat is in de praktijk nooit gebeurd. Hoewel er geen directe subsidie meer wordt ontvangen door het Veem is er nog wel sprake van indirecte subsidie via een lage erfpacht canon. Het Veem en ook andere ex-kraakpanden die de voordelige 30 jaar erfpacht hebben ontvangen zijn al in gesprek met de gemeente om de continuïteit te waarborgen. De huidige erfpachtregeling loopt in 2018 af. Er wordt nu nagedacht over de toekomst, hiervoor is onder andere door de Projectgroep Broedplaatsen een miniconferentie georganiseerd. Het Veem hoopt op een conversie naar een "eeuwigdurend" contract, maar hiervoor moet het Veem wel kunnen aantonen dat zoveel mogelijk van de bedrijfsmatige activiteiten kunnen worden gevangen onder de noemer 'sociaal/cultureel'. Ook moet gekeken worden hoe misbruik van de lage huur kan worden voorkomen, hiervoor zullen regels moeten worden opgesteld. Het Veem is geworden wat het vandaag de dag is door grote inzet van de eerste Vemers die het pand vijftwintig jaar geleden kraakten. Het meeste (ver)bouw werk is door de Vemers zelf verricht. Wanneer een oorspronkelijke huurder vertrekt moet een nieuwe huurder hiervoor aan de oude huurder een overnamesom betalen. Bij die overnameregeling wordt er op toegezien dat de nieuwe huurder wel een redelijke prijs betaalt.

De toenmalige stichting heeft naast de eenmalige subsidie ontvangen van de gemeente ook een lening afgesloten bij de Triodos bank om de verbouwing te kunnen bekostigen. Deze lening loopt af rond de tijd dat het erfpachtcontract ook afloopt.

De Vemers betalen alleen huur en leveren verder geen financiële bijdrage aan het Veem. Er zijn wel begrotingen voor groot onderhoud (meerjarenbegroting, voor 4 jaar opm: nu is het nog voor 4 jaar, eerder was het wel voor meer dan 10 jaar, in 2000 was er al een meerjarenbegroting tot 2012) en klein onderhoud (jaarlijks). Er is ook een reserve opgebouwd door de jaren heen. De Vemers betalen een uitzonderlijk lage huur voor de tijd waarin we leven, dit komt doordat het pand in eigen beheer is met een lage erfpacht. Het Veem is voor het symbolische bedrag van een gulden gekocht en heeft een zeer gunstige erfpacht van dertig jaar gekregen toen het werd gelegaliseerd. Hoewel er dus geen directe subsidie meer wordt ontvangen door het Veem is er nog wel sprake van indirecte subsidie. Doordat het pand in eigen beheer is en er geen onderhoudsvereniging/ woningbouwcoöperatie of iets dergelijks is die ook betaald moet worden, blijven de kosten betaalbaar. Er is één betaalde kracht in dienst bij het Veem. Per jaar kan er op de ledenvergadering worden besloten hoeveel huurverhoging er zal zijn. Bij een 'normale' verhuurcoöperatie kan dit maximaal een jaarlijks wettige indexering per jaar zijn, maar doordat alle Vemers hier zelf over besluiten kan de huurverhoging in het Veem hoger liggen. Dit gebeurt bijvoorbeeld wanneer er in het toekomstige jaar grote kosten worden verwacht in verband met onderhoud en brandweervoorschriften. Francine Mendelaar (oud-penningmeester) vertelde dat tijdens haar bestuursjaren er twee jaar achtereenvolgens grote huurverhogingen zijn geweest van 6% en 5 %, omdat er teveel werd ingeteerd op de reserve. Zo is het Veem flexibel en zorgt het ervoor dat de financiële situatie gezond blijft. De huidige Vemers geven aan dat dit de laatste jaren niet meer is voorgekomen. Vroeger droegen de Vemers ook bij in natura, door bijvoorbeeld schoon te maken of te verbouwen. Hiervoor bestond de zelfwerkzaamheidsregeling, deze regeling hield in dat als je wat voor het pand deed, dit niet geheel gratis hoeft te zijn. Commissieleden en bestuursleden kunnen tot een bepaald maximum (10%) korting op de huur verdienen door de werkzaamheden die ze uitvoeren voor het Veem. Ook komt het voor dat Vemers iets maken of repareren in/voor het pand en daar korting op de factuur voor geven. Bij de huidige Vemers bestaat er een duidelijke tweedeling als het gaat om eventuele huurverhoging. Met name de kunstenaars geven aan dat een huurverhoging een probleem zou zijn, de culturele ondernemers zullen bij een huurverhoging niet snel vertrekken. Behalve huur dragen de Vemers nu ook jaarlijks bij aan een fonds dat is opgericht speciaal met het oog op de aflopende erfpacht. Dit gebeurt, net als de huur, per vierkante meter. Met name de kunstenaars die ruime ateliers hebben vinden het lastig om per vierkante meter bij te moeten dragen. Maar zoals een culturele ondernemer op dit punt opmerkte, als de huur te hoog wordt, kan je ook binnen het Veem een kleinere ruimte zoeken. Een systeem waarbij de goedlopende bedrijven meer afdragen is ook een optie.

NDSM ontvangt in tegenstelling tot het Veem nu wel subsidie, maar daarbij moet wel worden onthouden dat ook het Veem een eenmalige subsidie heeft gehad in haar startperiode. NDSM heeft 6,8 miljoen euro bouwsubsidie ontvangen van Bureau Broedplaatsen Amsterdam, hieraan zat de voorwaarde van een stichting met extern bestuur vast. Naast deze subsidie krijgt NDSM ook een subsidie van 1,25 miljoen euro van het Ministerie van VROM in het kader van innovatieve aspecten. Jaarlijks ontvangt NDSM ook subsidie in het kader van het Kunstenplan 2005-2008 van de gemeente Amsterdam. Er moet echter wel gezegd worden dat als de bouw helemaal af is, NDSM zelf haar inkomsten zal moeten verwerven, de organisatie ontvangt namelijk geen subsidie. Inkomsten kunnen dan onder andere worden gegenereerd door commerciële verhuur van de Docklandshal:

'De Docklandshal ligt naast de NDSM-loods en beslaat 5.800 m². De hal staat open voor grootschalige evenementen, zoals theater- en muziekvoorstellingen, bedrijfsbijeenkomsten, feesten, mega-exposities en markten en bazaars.

De hal is groot genoeg voor 5.000 bezoekers (houseparty's en grote voorstellingen), maar met afscheidingen kunnen ook kleinere producties en evenementen er prima terecht. De hal wordt kaal en leeg, dus zonder scheidingswanden, podia of bar aangeboden, zodat huurders zelf kunnen bepalen welke

voorzieningen ze aanbrengen en hoe de hal eruit gaat zien.' (www.ndsm.nl)

De huurders bouwen, net zoals bij het Veem in de beginfase, zelf hun kavels af (stichting Kinetisch Noord bouwt alleen kale casco's). Er is enige reserve voor groot onderhoud, die kan worden aangewend voor noodsituaties. Verder is de exploitatie tot nu toe krap. Daarbij moet wel in het achterhoofd gehouden worden dat NDSM natuurlijk nog in de beginfase zit, waardoor het logisch is dat er nog geen al te grote reserve is, dat heeft tijd nodig.

Profit/Non Profit

De situatie binnen het Veem van 1/3 kunstenaar en 2/3 ondernemer is uniek, deze combinatie wordt nog bijzonderder gemaakt door het feit dat het niet alleen een combinatie is van veelzijdige bedrijven, maar ook een combinatie van profit en non-profit in één gebouw.

Enkele sterke partijen in het Veem zorgen ervoor dat het goed gaat met het pand, zij kunnen immers altijd de huur betalen, waardoor het Veem niet snel ten onder zal gaan. Stel dat er alleen maar startende bedrijven zonder vast inkomsten in het Veem zouden zitten, dan zou dat verkeerd af kunnen lopen. Ook kochten de profit bedrijven in het verleden wel eens kunstwerken van de kunstenaars met wie het wat minder ging, zodat zij ook de huur konden betalen. De combinatie profit/non profit brengt ook bepaalde expertise met zich mee die van pas komt door ondernemers/kunstenaars met verstand van zaken in het bestuur zitting te laten nemen. Hierbij moet wel gewaakt worden dat het eerder genoemde probleem van een te bedrijfsmatige en doelgerichte visie in de gaten wordt gehouden. De visie van een succesvolle ondernemer verschilt meestal van die van een kunstenaar, ondanks dat de kunstenaars in het Veem zichzelf wel zien als kleine bedrijfjes.

Helaas geven de geïnterviewde Vemers ook aan dat de mogelijkheden die de combinatie profit/ non profit biedt vaak niet ten volle wordt benut. Het Veem blijkt een meer gesloten structuur te kennen dan op het eerste gezicht misschien zou worden verwacht. De deuren van de ateliers/kantoren zijn gesloten en het contact is er vaak alleen tussen burens of Vemers met dezelfde discipline. De denktank die jaren geleden was opgericht om het contact tussen commercieel en not for profit te bevorderen is langzaam doodgebloed en dergelijke initiatieven worden niet meer snel opgepakt. Toen het Veem vijftien jaar geleden werd gekraakt kenden de eerste Vemers elkaar door en door, door de jaren heen zijn er Vemers gekomen en gegaan. Dit heeft ervoor gezorgd dat men elkaar niet altijd meer kent. Om optimaal gebruik te kunnen maken van de combinatie profit/not for profit is dit echter wenselijk. Hier zou dus intern meer aan gewerkt kunnen worden.

De NDSM loods begint steeds meer gestalte te krijgen, de meeste ruimtes zijn nu verhuurd en al omgebouwd tot atelier/bedrijfsruimte. Tot nu toe zijn er vooral not for profitbedrijven en kunstenaars gevestigd in de loods, daar is NDSM ook voor bedoeld. Er zitten een paar iets draagkrachtiger bedrijven. NDSM geeft aan dat dit goed is voor het evenwicht, maar een bewuste keuze is in deze niet gemaakt. NDSM moet het in het opzicht van profit/not for profit dan ook meer hebben van het feit dat rond en op het terrein van de loods steeds meer nieuwe bedrijven worden gevestigd. Een voorbeeld van een bedrijf met een sterk imago dat zich als 'buur' van NDSM heeft gevestigd is MTV. De komende jaren zal moeten blijken of de NDSM loods not for profit blijft of dat ook zij de combinatie profit/not for profit zal opzoeken.

Toekomst

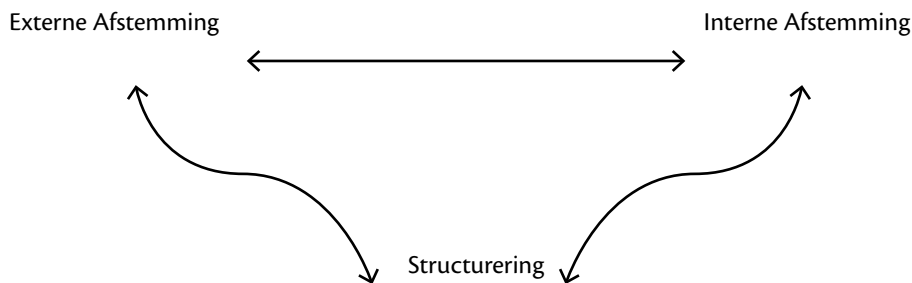
De toekomstvisie van het Veem laat zich door bestuurslid Paul van Soomeren vertalen als: "over vijf jaar nog steeds dezelfde mix in een mooi gebouw tegen een zeer lage huur, maar wel meer op de buitenwereld gericht, met een sterkere publieksfunctie en jonger en dynamischer en meer open."

Om hieraan te kunnen werken is in 2004 het visiestuk Naar Buiten geschreven. Opvallend is dat de speerpunten waaraan het bestuur aan willen werken ook tijdens interviews met de Vemers naar voren zijn gekomen. Zo werd twee jaar geleden ook al de problematiek met ruimtes die amper worden gebruikt aangestipt, het feit dat sommige Vemers elkaar nauwelijks kennen en dat er (te) weinig synergie

in het gebouw plaatsvindt. Er moet meer mogelijk zijn dan er op dit moment gaande is. Immers, het grote doel van dit visiestuk om naar buiten te treden met het Veem, kan alleen worden bereikt wanneer intern alles op orde is.

Een visiestuk is altijd goed om te schrijven, maar vervolgens moet er wel iets mee gedaan worden. De plannen moeten worden omgezet in daden en ruim twee jaar verder lijkt dat nog niet voldoende gedaan. Een visie moet worden omgezet in een missie, in een strategie.

Voor het Veem zou het dan ook heel verstandig zijn om de toekomstplannen vast te leggen in een meerjarenplan. Op die manier kan beter naar een doel worden toegewerkt. Hoewel een strategie meer klinkt als iets voor een profit instelling, kan het ook voor een vereniging als het Veem zeer van pas komen om een richtlijn voor de komende jaren op te stellen. Zo kan meer concreet worden gewerkt aan de plaats van het Veem in de maatschappij, aan een meer extern gerichte blik en gezonde financiën.

*Figuur 1. Drie managementfuncties
(Naar Keuning en Eppink (1996))*

Door deze drie gebieden in evenwicht te brengen, kan worden gewerkt aan een solide toekomst. Ook laat figuur 1 zien dat het belangrijk is voor een organisatie om op het gebied van structuur, interne en externe afstemming een goede balans te vinden. Wanneer er op structureel en intern gebied bepaalde punten blijven liggen, zal het ideaal van een Veem dat zich op de buitenwereld richt ook niet behaald worden.

Het succes van de vereniging kan worden afgemeten aan vier effectiviteitscriteria:

1. Efficiency: bereiken van doelen met zo weinig mogelijk middelen
2. Satisfactie: voldoen aan de behoeften van de organisatieleden
3. Behoeftetevoorziening: voldoen aan de behoeften uit de omgeving
4. Zelfhandhaving: slagvaardig en flexibel zijn om de continuïteit in veranderende omstandigheden te kunnen handhaven.

(Keuning en Eppink (1996), 28-30)

Voor elk van deze criteria kunnen weer aparte plannen worden uitgewerkt en doelen worden gesteld. Zo kan het Veem als één vereniging haar doelen bereiken en werken aan meer saamhorigheid onderling. Wil het Veem in de toekomst wel al haar mogelijkheden ten volle benutten dan is het immers onontbeerlijk dat hierbij ook de tevredenheid van de leden voorop staat.

SWOT Analyse

Om conclusies te trekken uit alle interviews met Vemers en bestuursleden en daar ook iets mee te kunnen doen is het goed om een SWOT analyse uit te voeren. Deze analyse zorgt ervoor dat alle sterke punten (strengths), zwakke punten (weaknesses), kansen (opportunities) en bedreigingen (threats) op een rijtje worden gezet. De punten waar aan gewerkt kunnen worden zijn dan makkelijker aan te stippen en het toekomstige beleid kan deze uitkomsten opnemen.

Sterke kanten

De sterke kanten van het Veem op bedrijfseconomisch gebied zijn dat het Veem een democratisch besluitsysteem heeft. Ook hebben de Vemers vertrouwen in het huidige bestuur. De leden tonen veel emotionele betrokkenheid tijdens de algemene ledenraadvergaderingen en hebben ook veel goede ideeën voor de toekomst van het Veem. De financiële situatie is stabiel. Doordat de Vemers zelf veel hebben verbouwd aan het pand en het in eigen beheer is, zijn er relatief lage huurprijzen. Het Veem herbergt een unieke combinatie van kunstenaars en culturele ondernemers, van not for profit en profit. Hiermee heeft het Veem een grote culturele potentie.

Zwakke kanten

Het democratische besluitsysteem zou in potentie goed kunnen werken, maar de realiteit is dat de algemene ledenraad vergaderingen vaak door dezelfde bedrijven en kunstenaars bij worden gewoond. Een aantal Vemers laat zich nooit zien, een ander percentage stemt alleen door machtiging. Door een opkomst van maximaal de helft van de Vemers wordt bij de besluiten nooit de mening van alle Vemers gehoord. De Vemers hebben wel vertrouwen in het bestuur, maar tegelijkertijd vinden ze het wel jammer dat het moeilijk is om als Vemer zelf onderwerpen aan te dragen en besluiten te initiëren. De lage huurprijzen zijn goed te verantwoorden wanneer het gaat om bedrijven en kunstenaars die onder een bepaalde grens verdienen, maar er blijkt bij sommige Vemers ook enige wrok te zitten over het feit dat enkele goedlopende bedrijven voor dezelfde gunstige huurprijzen in het pand blijven zitten. Ook met het oog op onderhandelingen met de gemeente over de erfpacht is dit een zwak punt. Daarnaast roepen de lage huurprijzen er ook toe op om een ruimte aan te houden, maar er weinig gebruik van te maken. Dit komt de potentie van het gebouw niet ten goede. Ook de combinatie van profit en not for profit, van kunstenaars en bedrijven, wordt niet voldoende benut. Het contact tussen de Vemers onderling is verwaterd en sommige oude Vemers kennen de nieuwe Vemers niet meer.

Kansen

De kansen van het Veem liggen in het verbeteren van de zwakke punten. Als het Veem erin slaagt om intern weer een betere band met elkaar te creëren, meer een eenheid te worden, zal ook de uitstraling naar de buitenwereld toe sterker worden. Het feit dat het Veem na 25 jaar nog steeds een sterke aantrekkingskracht heeft, betekent dat de unieke combinatie van kunstenaars en bedrijven ook in de toekomst een sterk concept zal blijven. Door meer samenwerking ook buiten het Veem op te zoeken zal ook het karakter van het Veem meer open worden. De buurt rondom het Veem wordt opgeknapt en veel gebouwen zijn in aanbouw, de wijk wordt dus steeds aantrekkelijker ook voor bewoners en bedrijven. Het Veem kan hieraan een positieve bijdrage leveren, maar ook van de verbeteringen aan de wijk profiteren. Een grotere betrokkenheid bij de algemene ledenraad vergaderingen zorgt ervoor dat er weer nieuwe initiatieven kunnen worden opgepakt. Ook het enthousiasme van de leden kan wordt opgewekt door een goedlopend besluitvormingsapparaat.

Bedreigingen

De buurt kan zowel een kans als een bedreiging zijn, zo lijkt NDSM nu een goede partner, maar wanneer NDSM zich ontwikkelt en het Veem stil blijft staan zal de aantrekkingskracht van het Veem langzaam verloren gaan. De discrepantie die tussen de oude en de nieuwe Vemers is ontstaan kan ook voor problemen zorgen. De Vemers kunnen zodanig uit elkaar groeien dat er een onoverbrugbare kloof ontstaat. Het saamhorige karakter verdwijnt dan geheel en de sfeer zal dan steeds meer gaan lijken op een 'normaal' kantoorpand in plaats van een broedplaats, van een werkverzamelgebouw. Als de algemene ledenraad vergadering de leden op den duur niet meer bij elkaar kan brengen zal dat op andere manieren mogelijk nog moeilijker worden.

Concrete aanbevelingen

- Vier algemene ledenraad vergaderingen per jaar – twee daarvan kunnen worden gebruikt om onderwerpen te introduceren en te bediscussiëren. Tijdens de overige twee kunnen er concreet besluiten worden genomen. Tijdens de overlegvergaderingen moet het ook mogelijk zijn op agenda-punten op de dag zelf nog aan te dragen.
- Stemmen per internet – Dit idee leeft onder de Vemers en het bestuur, maar is tot nu toe nog niet uitgevoerd. Bij wijze van een test kan worden gekeken of deze manier van stemmen een hogere respons oplevert.
- Meer betrokkenheid bij de gang van zaken creëren door een maandbrief en een jaarplanning – in de jaarplanning kunnen grootonderhoudszaken en belangrijke lopende zaken worden doorgegeven. De maandbrief dient ter informatie en vermaak. Hierin kunnen belangrijke data en informatie worden vermeld, maar ook kunnen de Vemers zich in de maandbrief voorstellen, zodat men elkaar weer beter kan leren kennen.
- De denktank voor overleg en inspiratie waarin profit en not for profit, bedrijven en kunstenaars elkaar treffen weer in ere herstellen – dit orgaan kan als een creatieve input dienen en ook als een commissie die de overige Vemers enthousiasmeert om meer actief betrokken te zijn bij de gang van zaken binnen het Veem.
- Om problematiek met leegstaande ruimtes in de toekomst te gaan voorkomen moeten regels worden opgesteld, evenals er concrete acties moeten worden uitgevoerd naar aanleiding van het visiestuk Naar Buiten. Hiervoor moet een meerjarenplan met missie en strategie worden uitgewerkt. Wanneer er interne, externe en afstemming is over de structuur vormt het Veem een sterk cultureel bolwerk wat nog jaren mee kan en ter inspiratie van andere broedplaatsen en werkverzamelgebouwen kan dienen.

Onderzoek naar de culturele waarde van het Veem

Joost Kappers - Erasmus Universiteit Rotterdam – Faculteit Kunst en Historische Wetenschappen

Inleiding

Cultuur is van belang omdat het een waarde heeft. Van culturele bedrijvigheid, zoals die in het Veem plaatsvindt, gaat een culturele waarde uit. Overheden stimuleren broedplaatsen zoals het Veem omdat de culturele waarde die zij genereren een bijdrage levert aan de sociale en economische ontwikkelingen van een wijk, stad of regio. Hoe sterk is de culturele waarde van het 25 jaar oude Veem?

Het vaststellen van de culturele waarde heeft sterk te maken met mensen. Het onderzoek naar de culturele waarde van het Veem heeft zich daarom gericht op de mate waarin mensen die culturele waarde ervaren. Perceptie speelt hierbij een grote rol. Culturele waarde wordt hierbij gelijkgesteld aan het inspirerend vermogen van het Veem.

De culturele waarde van een organisatie wordt bepaald door na te gaan in welke mate die organisatie inspireert. Het gaat dan om het inspirerend vermogen van de organisatie. Dit inspirerend vermogen heeft betrekking op mensen of groepen mensen die op een of andere manier een belang hebben bij die organisatie: zogenaamde stakeholders. Dit zijn bijvoorbeeld verwante organisaties, maar ook burens, medewerkers of klanten van de organisatie.

De mate waarin een organisatie zijn stakeholders inspireert, bepaalt dus het inspirerend vermogen van die organisatie. Door dit voor het Veem te onderzoeken achterhalen we de culturele waarde van het Veem.

Over inspiratie

Iemand is geïnspireerd wanneer een bepaalde gevoelde wenselijkheid overeenstemt met de realiteit zoals die ervaren wordt. Een voorbeeld ter verduidelijking: iemand vindt het belangrijk dat er een gezond, groot bos in de nabijheid van zijn woonplaats is. Is dat bos er daadwerkelijk, dan is die persoon daardoor geïnspireerd. Is dat bos er niet, dan kan die persoon er ook niet door geïnspireerd zijn. Er zijn uiteraard ook situaties denkbaar dat het bos er wel is, maar toch niet inspireert. Dan is het bos bijvoorbeeld te klein, de bomen zijn kaal of het bos is te ver weg gelegen. Er zou dan gesteld kunnen worden dat het bos in beperkte mate inspireert. Is er daadwerkelijk een groot, gezond bos in de nabijheid, maar vindt iemand dat helemaal niet wenselijk, zal het ook niet inspirerend zijn. Het gaat er dus om in hoeverre de realiteit zoals die ervaren wordt, overeenstemt met de gevoelde wenselijkheid tot een situatie. Dat bepaalt de mate waarin mensen geïnspireerd zijn.

Culturele waarde manifesteert zich bij verschillende stakeholders. Voor het Veem zijn verschillende stakeholders geïdentificeerd, bijvoorbeeld interne- en externe stakeholders. In verband met tijdsdruk en onderzoekscapaciteit is besloten uitsluitend onderzoek te doen naar de culturele waarde van het Veem in relatie tot de interne stakeholders. Dit onderzoek is dus beperkt tot die groep mensen die er het dichtst op zit: de Vemers zelf. Het gaat dan zowel om huurders als bestuurders en commissieleden. Gezamenlijk 'maken' zij het inspirerend vermogen van het Veem, maar hebben het tegelijkertijd ook nodig, omdat het bijdraagt aan hun eigen kunstenaarschap en hun ondernemerschap. In die zin zijn de Vemers zowel producent als consument van de culturele waarde van het Veem.

Het onderzoek

De hamvraag is in hoeverre het Veem de Vemers nog inspireert na 25 jaar.

Wat vinden ze belangrijk? Wat verwachten zij van het Veem? Wat kan hen inspireren? Het gaat dan over de wenselijkheid die mensen ervaren. Middels kwantitatief onderzoek wordt die uitgedrukt in een cijfer van 1 tot en met 10.

Vervolgens is het de vraag in hoeverre de realiteit van het Veem daaraan tegemoet komt? Inspireert het Veem ook echt? Beschikt het over voldoende culturele waarde, wat de Vemers betreft? Het behelst de realiteit zoals de Vemers die ervaren. Via kwantitatieve weg wordt die eveneens uitgedrukt in een cijfer van 1 tot en met 10.

Langs deze lijn zijn vier thema's onderzocht, die volgens verkennend literatuur- en veldonderzoek bepalend bleken te zijn voor het inspirerend vermogen van culturele broedplaatsen in relatie tot interne stakeholders. Deze vier thema's zijn bepalend geacht voor de culturele waarde van het Veem voor de interne stakeholders.

De vier onderzochte thema's:

Onderlinge kruisbestuiving binnen het Veem

Werken Vemers samen? Leren zij van elkaar en komen zij door het werk van andere Vemers op nieuwe ideeën? Hoe inspirerend is het Veem op dit gebied eigenlijk?

Ontwikkeling van Vemers

Is het Veem nog steeds in ontwikkeling? Is er sprake van groei en vernieuwing binnen het Veem? Draagt het daarmee als inspiratiebron bij aan de ontwikkeling van de bewoners?

Betekenis of imago van het Veem bij derden

Wat is de betekenis van het Veem bij derden? Is de reputatie van het Veem een inspirerende factor voor Vemers?

Betrokkenheid van Vemers bij het Veem

Hoezeer zijn de bewoners betrokken bij het Veem? Hoe inspirerend werkt de mate van betrokkenheid en onderlinge verbondenheid?

De onderzoeksgegevens zijn verzameld via een enquête waarin ruim 45 vragen waren opgenomen. Deze vragen betroffen elk een van de vier thema's zoals hierboven weergegeven. Op elk thema is hiermee zowel de wenselijkheid zoals de Vemers die voelen als de realiteit zoals zij die ervaren in kaart gebracht. In feite zijn deze gegevens beoordelingen van de Vemers zelf. Deze gegevens zijn vervolgens via multi-variabele data-analyse geanalyseerd. De interpretatie van deze analyse leidt tot een eenvoudige matrix met slechts een aantal cijfers. De confrontatie van deze cijfers maakt inzichtelijk in hoeverre de realiteit zoals ervaren door de interne stakeholders van het Veem, tegemoet komt aan de wenselijkheid zoals zij die voelen. Hoe dichterbij het cijfer "realiteit" het cijfer "wenselijkheid" nadert, hoe sterker het betreffende thema daadwerkelijk inspireert. De totale matrix geeft dus aan in welke mate het Veem inspireert, waarmee de culturele waarde vastgesteld is.

Vier inspirerende thema's geconfronteerd

4 THEMA'S	WENSELIJKEID	REALITEIT	CONFRONTATIE
KRUISBESTUIVING	7,1	4,7	2,4
ONTWIKKELING	7,6	5,8	1,8
BETEKENIS	7,9	6,6	1,3
BETROKKENHEID	8,1	5,1	3,0

Resultaten

Kruisbestuiving

Het geheel is meer als de som der delen -als het goed is. Vemers werken naast en met elkaar omdat dat een meerwaarde kan bieden, omdat dat kan inspireren. Maar lukt dat ook?

Met een gemiddelde van 7,1 vinden Vemers kruisbestuiving enigszins wenselijk. Opvallend is dat zij aangeven vooral de mogelijkheid tot samenwerken met andere creatieven en het onderling delen van kennis, inzicht en ideeën belangrijk te vinden binnen een broedplaats.

Tegelijkertijd blijkt het Veem op het gebied van kruisbestuiving in realiteit het slechtst te scoren met een 4,7. In realiteit blijkt dit dus zeer matig te inspireren. Vooral het opdoen van nieuwe ideeën door onderling contact en onderlinge samenwerking blijkt in de realiteit tegen te vallen. Vemers kunnen dus geïnspireerd worden door kruisbestuiving, maar het verschil van 2,4 punt geeft aan dat de werkelijke inspiratie op dit gebied zeer te wensen overlaat.

Ontwikkeling

Verbazing, dynamiek, leren, inspiratie, elkaar verder helpen. De culturele waarde van het Veem kan bijdragen aan de ontwikkeling van Vemers. Inspiratie uit zich in ontwikkeling. Maar biedt het Veem voldoende inspiratie hiervoor?

Vemers vinden dit thema wenselijk, met een 7,6 gemiddeld. Ze vinden vooral het ondernemende karakter van de huurders binnen een broedplaats belangrijk. Daar hoort naar buiten treden, kansen zoeken en ook aangrijpen bij. Een broedplaats zou huurders moeten herbergen die zich blijven professionaliseren, vinden de bewoners. Ook moet een broedplaats startende creatieven een kans geven jong en in ontwikkeling te blijven.

De realiteit komt er matig tot redelijk aan tegemoet: ontwikkeling scoort een 5,8. De contacten van Vemers buiten het Veem blijken vooral een positieve invloed op de ontwikkeling te hebben. De kansen voor startende creatieven binnen het Veem blijken in realiteit het minst bij te dragen aan de ontwikkeling. Het verschil van 1,4 punt betekent dat de Vemers de ontwikkeling van het Veem een matig tot redelijk inspirerende factor vinden.

Betekenis

De betekenis van het Veem voor anderen, kan de bewoners inspireren. Trots is misschien niet het goede woord, maar wat betekent het voor een Vemer om Vemer te zijn? Inspireert dat?

Een gemiddelde van 7,9 geeft aan dat de betekenis van het Veem voor derden belangrijk wordt gevonden. Opvallend is dat de bewoners aangeven zeer veel inspirerende waarde toe te kennen aan een positieve bekendheid van een culturele broedplaats in de wijk of onder stadsbewoners. Samenwerking met andere organisaties en een goede reputatie onder collega's (niet - Vemers) zijn ook in potentie inspirerende factoren.

In de realiteit scoort het Veem hier het hoogst met een gemiddelde van 6,6. Het verschil tussen wenselijkheid en realiteit is hier ook het kleinst: 1,3 punt. De Vemers ervaren dat het Veem vaak positief besproken wordt door niet- Vemers. Samenwerking met andere organisaties en bekendheid van het Veem in de wijk of stad vallen voor bewoners echter tegen in realiteit. De betekenis van het Veem kan dus zeker inspireren en doet dat redelijk tot goed, al zijn hier wel een paar zwakke punten.

Betrokkenheid

Het Veem is 25 jaar geleden met elkaar opgebouwd, en wordt nu met elkaar in stand gehouden. Betrokkenheid hierbij kan een inspirerende factor zijn. Betrokkenheid houdt de boel draaiende over langere perioden. Maar hoe draait de boel nu in het Veem, in 2007?

Met een gemiddelde van 8,1 geven de Vemers aan dit zeer wenselijk te vinden. Betrokkenheid kan een belangrijke inspiratiebron vormen. Opvallende punten zijn het belang dat Vemers toekennen aan de mogelijkheid dat huurders hun mening kunnen geven over het beleid hier daadwerkelijk samen over beslissen. Daarnaast wordt het ook erg belangrijk gevonden dat nieuwe huurders zich snel onderdeel voelen van het collectief, zich daardoor betrokken en ook onderling verbonden voelen.

De realiteit komt hier echter zeer matig aan tegemoet met een 5,1. Vooral de onderlinge verbondenheid en het kennismaken met nieuwe huurders valt erg tegen in de realiteit. Met betrokkenheid kan het Veem intern het sterkst inspireren, maar doet dat duidelijk onvoldoende. Het verschil tussen wenselijkheid en realiteit is hier dan ook het grootst: 3,0 punt. Op het thema betrokkenheid inspireert het Veem nauwelijks.

Conclusie

Wat zegt dit nu over de culturele waarde van het Veem voor de Vemers? Volgens ons onderzoek is deze helaas onder de maat. Waarbij de bewoners zelf de maat hebben aangegeven. Er lijkt simpelweg meer in te zitten dan er nu uit komt. Op geen enkel punt blijkt het Veem het vermogen om te inspireren optimaal aan te wenden. Het is nog geen drama, maar het is ook geen feest. De thema's waarop de Vemers het meest geïnspireerd zijn, zijn de betekenis van het Veem bij derden en de ontwikkeling van het Veem. Op deze thema's komt de ervaren realiteit enigszins overeen met de gevoelde wenselijkheid. De Vemers zijn, gezien de grote verschillen tussen gevoelde wenselijkheid en ervaren realiteit, vrijwel niet geïnspireerd op de thema's kruisbestuiving en betrokkenheid. Die laatste laat zelfs zo'n sterke discrepantie zien tussen wenselijkheid en realiteit, dat op dit thema een reëel gevaar van frustratie dreigt. Te meer omdat uit het verkennend veldonderzoek naar voren is gekomen dat betrokkenheid vanaf dag één in het bestaan van het Veem een zeer sterk motiverende en inspirerende factor is.

De culturele waarde van een organisatie wordt bepaald door het inspirerend vermogen ervan. Het inspirerend vermogen van het Veem op de onderzochte thema's is onvoldoende. De interne stakeholders – de Vemers – zouden graag geïnspireerd worden op de vier thema's, maar in werkelijkheid gebeurt dit maar matig. Dit betekent uiteraard niet dat het Veem geen culturele waarde heeft. De realiteit van het

Veem komt (op de vier onderzochte thema's) in beperkte mate tegemoet aan de gevoelde wenselijkheid van de interne stakeholders. Het soms grote verschil tussen ervaren realiteit en gevoelde wenselijkheid laat duidelijk zien dat het inspirerend vermogen van het Veem beter aangewend kan worden. Het Veem heeft echter nog de ruimte om het inspirerend vermogen en daarmee de culturele waarde te vergroten.

De vraag is: waar zal de pendule naar uitwijzen na de volgende 25 jaar? Dat hangt af van de beslissingen die genomen worden door de Vemers, door het bestuur en misschien zelfs door de gemeente. Hierbij kunnen nu twee vragen gesteld worden: wat wil het Veem zijn, welke verwachtingen wil het waarmaken? Wil het een broedplaats zijn of een bedrijfsverzamelgebouw? Keuzes hierin hebben veel invloed op de thema's kruisbestuiving en betrokkenheid. En wil het Veem een vereniging zijn of een culturele instelling? Het beantwoorden van deze vraag zal de thema's betekenis en ontwikkeling sterk beïnvloeden. Het beleid wat voorkomt uit het maken van dit soort keuzes zal de ontwikkeling van de culturele waarde van het Veem sterk bepalen.

De (cultureel-) economische meerwaarde van het Veem

Iris Korthagen - Erasmus Universiteit Rotterdam – Faculteit Kunst en Historische Wetenschappen.

De bedrijven in het Veem

Allereerst schetsen we graag een beeld van de bedrijven die in het Veem gevestigd zijn. Dit beeld hebben we ontleend aan gegevens wat betreft de personeelsgeleding, de vestigingsduur, de verwachte vestigingsduur en de behaalde jaaromzet.

Personeelsgeleding

De meeste bedrijven zijn eenmanszaken of werken met een werknemer. Er zijn enkele bedrijven die met 2-5 werknemers werken. Van de respondenten is er één bedrijf dat 6-15 werknemers in dienst heeft en één bedrijf dat meer dan 15 werknemers in dienst heeft.

(Verwachte) vestigingsduur

De meeste bedrijven zijn gemiddeld 16 jaar binnen het Veem gevestigd. We moeten hierbij rekening houden dat er lage uitschieters tussen zitten waardoor het gemiddelde omlaag gehaald wordt. Van de 25 ondervraagde bedrijven zijn er slechts 6 bedrijven korter dan 10 jaar in het Veem gevestigd. Bovendien zijn de meeste bedrijven van plan om nog zo lang mogelijk te blijven. Eén bedrijf zegt nog 5 jaar gevestigd te willen blijven, dit bedrijf is echter ook al 25 jaar gevestigd binnen het Veem. We kunnen dus de conclusie trekken dat het gros van de bedrijven niet van plan is om het bedrijf in de toekomst ergens anders te vestigen. Er is dus weinig circulatie van bedrijven in het Veem. Dit staat haaks op het feit dat een broedplaats bestaat om jong en nieuw talent een kans te bieden.

Jaarlijkse omzet

De meest voorkomende omzet binnen het Veem ligt tussen de 10.000 en 50.000 euro. De jaarlijkse omzet stijgt naar gelang er meer werknemers binnen een bedrijf werkzaam zijn. Het mag duidelijk zijn dat het bedrijf met meer dan 15 werknemers ruimschoots meer omzet geniet dan de andere bedrijven. Het verschil in omzet tussen een eenmanszaak/ een werknemer in dienst en 2-5 werknemers in dienst verschilt. De omzetten liggen over het algemeen vrij laag wanneer we dit in markt-economisch perspectief bekijken.

Cultureel-economische meerwaarde die het Veem de bedrijven biedt

Motieven van vestiging

Voor bedrijven die zich wilden vestigen in het Veem waren het pand en de prijs van de huur de belangrijkste factoren. Daarnaast vonden zij het, hoewel in mindere mate, ook belangrijk dat er andere bedrijven binnen het Veem zijn gevestigd vanwege de sociale contacten en de mogelijkheden tot samenwerken. De reputatie, de omgeving en de bereikbaarheid van het Veem spelen in de beslissing het bedrijf te willen vestigen in het Veem nauwelijks een rol in de beslissing.

Reële voordelen

Wanneer de bedrijven, nu ze in het Veem gevestigd zijn, kijken wat er daadwerkelijk in hun voordeel werkt, komen zij ruwweg tot dezelfde factoren. De Vemers zijn van mening dat met name het pand en

de prijs van de huur daadwerkelijk in hun voordeel werken. In mindere mate, maar wel als een belangrijke factor van voordeel zien zij de andere bedrijven in het Veem en daarmee de mogelijkheden tot samenwerking. De verwachtingen die de bedrijven hadden voor zij zich vestigden binnen het Veem blijken dus bevestigd.

Sociale contacten binnen het Veem

29% Van de respondenten geven aan dat hun productiviteit 0-10% wordt bepaald door de sociale contacten die zij hebben binnen het Veem. Dit was het antwoord dat het meest was aangekruist. De andere antwoorden verschilden, maar 37,5% schatte de invloed van sociale contacten op hun productiviteit op een hoger percentage. Een respondent schatte de beïnvloeding van sociale contacten zelfs op hoger dan 50% van de productiviteit.

Onderlinge zakelijke samenwerking

Een derde deel van de respondenten profiteert niet van de mogelijkheden tot samenwerken in het Veem. De meest gedane schatting, door 41,6% van de respondenten, was dat de omzet jaarlijks met 0-10% wordt beïnvloed zakelijke samenwerking tussen bedrijven binnen het Veem. Hieronder valt zowel gelijkwaardige zakelijke samenwerking als het uitgeven en verkrijgen van opdrachten onderling. 25% Van de respondenten doet een hogere schatting.

Creatieve inspiratie

Weer een derde deel van de bedrijven geeft aan dat hun omzet niet wordt beïnvloed door het opdoen van creatieve inspiratie door het werk van andere bedrijven. De meest gedane schatting, opnieuw door 41,6% van de respondenten, was dat de omzet jaarlijks met 0-10% wordt beïnvloed door opgedane inspiratie binnen het Veem. Dit percentage ligt dus precies even hoog als dat bij de productiviteit door sociale contacten binnen het Veem. Hier staat een opvallende bevinding tegenover. Vemers zien creatieve inspiratie opgedaan in het Veem bijna niet als iets van positieve invloed wanneer zij hun motivatie van vestiging en de voordelige factoren benoemen. Er is dus wel degelijk voordelig voor de bedrijven in het Veem, maar dat werd in eerste instantie niet als zodanig erkend.

Reputatie

Reputatie speelt bijna geen rol voor de bedrijven als motief zich te vestigen in het Veem. Daarnaast wordt er beweerd dat de reputatie van het Veem ook weinig voordeel met zich mee zou brengen. Toch is 30% van de respondenten wel van mening dat de reputatie van het bedrijf versterkt wordt door zowel de reputatie van het Veem als zodanig, als door de mogelijkheden die het Veem biedt om een eigen reputatie op te bouwen. Bedrijven krijgen bijvoorbeeld door de lage huurprijs meer kansen aangeboden een eigen reputatie op te bouwen. Men kan meer geld investeren in het eigen bedrijf in plaats van een duur pand te huren waar het merendeel van je jaarlijkse inkomsten naar toe gaat.

Conclusie

In het Veem bevinden zich met name kleine bedrijven met een zeer lage tot lage omzet (uitzonderingen daargelaten) die gemiddeld lang gevestigd zijn. Wanneer we van de respondenten uitgaan, hebben we het over een gemiddelde van 16 jaar. De bedrijven geven over het algemeen aan zo lang mogelijk te willen blijven.

De belangrijkste factoren die volgens de respondenten wat betreft het Veem in hun voordeel werken zijn het pand en de prijs van de huur. Minder belangrijk worden geacht het voordeel dat er zich andere bedrijven in het pand bevinden waarmee ook kan worden samengewerkt. De reputatie, de omgeving en de bereikbaarheid spelen amper een profijtelijke rol.

Twee derde deel van de respondenten acht de sociale contacten binnen het Veem van positieve invloed. 29% geeft aan dat de productiviteit voor 0 tot 10 procent wordt beïnvloed door de sociale con-

tacten, 37,5% antwoordde met een hoger percentage. We kunnen dus stellen dat de sociale contacten binnen het Veem een economische meerwaarde met zich meebrengen in de vorm van een verhoging van de arbeidsmotivatie, een grotere productiviteit.

Een derde deel van de respondenten werkt niet zakelijk samen met bedrijven in het Veem. 41,6% Van de respondenten geeft aan dat hun omzet voor 0 tot 10 procent bepaald wordt door zakelijke samenwerking. De meerderheid van de respondenten profiteert dus van de mogelijkheden van onderlinge zakelijke samenwerking binnen het Veem. Het percentage omzet dat hiervan afhankelijk is, wordt door de meerderheid echter niet hoog geschat.

Ook wat betreft de creatieve inspiratie geeft een derde deel van de respondenten aan dat hun omzet niet wordt beïnvloed door het opdoen van creatieve inspiratie door het werk van andere bedrijven. De schatting van 41,6% van de respondenten ligt op een beïnvloeding van de omzet met 0 tot 10 procent.

Ook wat betreft de creatieve inspiratie kunnen we opmaken dat de meerderheid binnen het Veem wel creatieve inspiratie opdoet bij andere bedrijven, maar dat de beïnvloeding van het inkomen hierdoor niet als hoog wordt geschat. Creatieve inspiratie wordt misschien wel onderschat, want in eerdere vragen werd deze factor haast niet als positieve factor onderkend.

De reputatie van het Veem werd eerder als positieve factor miskend, toch geeft 30% van de respondenten aan dat het Veem als zodanig en de kansen die het Veem biedt, de reputatie van het bedrijf versterkt. Dit is een vrij laag percentage, voorzichtig willen wij hieruit concluderen dat het Veem op zichzelf niet over een hoge reputatie beschikt.

Kansen

We kunnen dus concluderen dat vooral een lage huurprijs vele voordelen met zich meebrengt. Maar ook een groot nadeel. Zoals eerder gezegd, de huur is zo laag dat men nergens anders meer heen zou willen. Misschien kan men ook nergens anders meer heen. Veel bedrijven zijn zo ingesteld op de lage huurprijs zodat het voor veel bedrijven wellicht onmogelijk blijkt een ander pand te betrekken. Binnen het Veem zal men haar doelstellingen nogmaals moeten nagaan. Wanneer men een broedplaats wil zijn, zal men moeten zorgen voor meer circulatie van bedrijven. Er zal dan meer ruimte moeten worden geboden aan nieuw talent. Op die manier kan men immers als springplank fungeren. Bovendien kunnen dan meer bedrijven de voordelige factoren van het Veem genieten.

Factoren die van positieve invloed zijn op de productiviteit binnen het bedrijf zijn de sociale contacten binnen het Veem en het Veem als pand. In mindere mate heeft de zakelijke samenwerking een positieve invloed op de productiviteit. Creatieve inspiratie die de bedrijven op zouden kunnen doen in het Veem wordt bijna niet erkend. Daarnaast spelen de reputatie van het Veem en de omgeving waarin het Veem zich bevind nauwelijks tot geen rol als het gaat om de positieve invloed op de productiviteit. De genoemde factoren zijn echter allemaal factoren die potentieel voordeel kunnen opleveren. Er zou binnen het Veem meer kunnen geïnitieerd om deze factoren meer uit te buiten. Ideeën ter illustratie zijn bijvoorbeeld een expositie van eigen werk op de muren van het Veem of een maandblad waarin activiteiten van bedrijven in het Veem staan.

Het Veem en NDSM: Lichte gemeenschappen

Menno Hurenkamp – Universiteit van Amsterdam

Dit verhaal gaat over het Veem en de NDSM werf, maar het is ingegeven door twee overwegingen die daar op het oog niet veel mee te maken hebben. Het verhaal gaat dus niet over het wel en wee van broedplaatsen, maar over de vraag wat voor gemeenschappen die broedplaatsen zijn. De reden daarvoor is dat er de laatste jaren een grote onzekerheid is gegroeid over wat een 'gemeenschap' tegenwoordig is. Wetenschap en politiek geven voortdurend blijk van die onzekerheid.

In de Haagse politiek is die onzekerheid zichtbaar doordat de partijen die zich expliciet druk maken om 'de gemeenschap' het op dit moment goed doen (SP, CDA, CU), terwijl de partijen die zich daar niet zo druk om maken het slecht doen (VVD, GroenLinks). Het betaalt politiek uit om je druk te maken om de gemeenschap en dat was twintig jaar geleden wel anders. Maar bij die revival van de gemeenschap lijken de beelden van de gemeenschap niet verder te komen dan nostalgische verlangens naar (een veelal fictief) vroeger, waarin buurten en families nog zorgzaam én harmonieus waren; men was aardig voor elkaar en het was nog gezellig ook. Niet vreemd dat de tegenstanders van deze gemeenschapspartijen daar energiek het vuur op openen – door te wijzen op de problemen die sommige migranten in hun gemeenschappen hebben, op de rol van vrouwen in religieuze gemeenschappen. Een precies antwoord wat die gemeenschap dan precies zou moeten zijn, blijft vervolgens uit, en meer weten dan dat 'de mensen' behoefte hebben aan 'gemeenschap' doen we feitelijk niet.

Dat is niet helemaal onverklaarbaar. In de wetenschap bestaat nogal twist over de vraag of gemeenschapsbanden er nog toe doen. Is het niet zo dat er inmiddels zoveel keuzevrijheid gerealiseerd is dat individuen hun leven naar eigen inzicht en vermogen inrichten, en dat van de 'gemeenschap' als zinvolle eenheid om hun gedrag te analyseren niet zo veel meer over is? Men kiest naar eigen inzicht werk, woonplaats, partner, vrienden en andere sociale verbanden en ruilt die in wanneer ze niet voldoen. Men oriënteert zich via internet en grootschalig toerisme op de hele wereld, en niet alleen meer op de buurt of op andere vastomlijnde kaders. Het scheppen van een eigen identiteit is de centrale worsteling die ons leven definieert, niet de organisaties waar we lid van zijn, de gezinnen of kerken waaruit we stammen, maar de manier waarop we de mogelijkheden grijpen die zich aan ons voordoen in het dagelijks leven, de consumptie en productiemogelijkheden reiken de dimensies aan waarop we onze creativiteit vormgeven.

In een poging om deze politieke en academische onzekerheid wat te verkleinen, laat ik zien wat de vorm is die gemeenschappen van moderne mensen aannemen. De stelling die ik daarbij toets is dat onze gemeenschappen nog wel bestaan maar 'lichter' zijn geworden; je wordt er nog altijd in geboren, je kunt ze nog altijd ongevraagd aangereikt krijgen door de plaats waar je woont of de plaats waar je werkt, maar je kunt ze wel iets makkelijker verlaten. Ze zijn nog altijd betekenisvol, de individuele leden van de lichte gemeenschap creëren met elkaar vormen van solidariteit die er toe doen. Juist daarvoor zijn broedplaatsen geschikte testlocaties. Het zijn de plekken waar kunstenaars en creatieve ondernemers samenscholen, waar krakers, fotografen, schilders, architecten, theatermakers, filmers, radiomakers, ontwerpers, schrijvers, activisten, adviseurs zitten. Autonome mensen, geen kuddedieren, geen volgelingen van een straffe religie of aanhangers van een goed georganiseerde voetbalfanclub maar vrijheidszoekende individuen die zelfontplooiing als deel van hun werk zien.

Dat is aan de ene kant (van het IJ) het Veem, 25 jaar oud als werkgemeenschap van vrijdenkers en –werkers en veel ouder als voormalig koffiepakhuis, en aan de andere kant (van het IJ) de NDSM werf, voormalig kraakpand, en voorheen scheepswerf, compleet met werfheilingen, braakliggend bouwter-

rein. Te verwachten valt dat we hier buitengewoon individualistisch ingestelde mensen treffen, geen groepsdieren maar mensen die autonomie hoog in het vaandel willen; kunstenaars, ontwerpers, mensen met een voorkeur voor de rafelrand van de stad, krakers.

De broedplaatsgebruikers en -bewoners is gevraagd wat hen bond met hun mede'broeders'; wat ze daar over dachten, hoe die band in praktijk tot stand kwam, wat ze er aan misten. Ik heb vervolgens gekeken wat voor mechanismen zo'n broedplaats kent, wie er mee mogen doen, wie blijkbaar niet, hoe die mechanismen tot stand komen en wat de baten zijn voor de mensen die mee mogen doen. Een nieuwe waarheid – zo zit het met gemeenschappen in Nederland aan het begin van de 21e eeuw – komt daar niet perse uit. Wat er wel uit komt – naast een hopelijk inspirerende inkijk in de sociale motieven en opvattingen van broedplaatsbewoners – is een bijdrage aan de disciplinerende van het publieke debat, aan de hand van een empirische toetsing van de theorie: dat gemeenschappen er niet meer zijn, betekenisloos zijn of volledig in dienst staan van het individuele belang kan niet meer gezegd worden.

Jezelf maken of contact maken

Als er één idee modern is, dan is het: moderne mensen zijn bevrijd. Waar je 'vroeger' een vaststaand sociaal kader kreeg aangereikt door je geboorte, door je ouders, door de kerk, door je woonplaats, ben je tegenwoordig in staat naar eigen inzicht zelf je identiteit vorm te geven. Sterker, je bent daar min of meer toe verplicht. De opdrachten om 'jezelf te zijn' en 'jezelf te worden' vullen elkaar bijna logisch aan in het maatschappelijk jargon. Het onderwijssysteem draait om 'levenslang leren'. Een van de doelen dat het Nederlandse liberalisme zich ooit stelde en dat nog altijd naijlt is 'lekker jezelf zijn'. Reclame speelt voor alles in op de boodschap dat je je uniciteit kunt bevestigen of realiseren via de aanschaf van een bepaalde auto of broek. Banen, kleding en huizen moeten 'op maat' zijn gesneden.

Praat met de bewoners van de broedplaatsen en het eerste wat je te horen krijgt is precies deze waarneming. Ze horen bij de broedplaats vanwege hun individuele vrijheid. Ze zijn vooral en voor alles bezig zijn met het scheppen en onderhouden van hun eigen, hoogst persoonlijke identiteit. Slechts de combinatie van artistieke of ambachtelijke ambities en een gebrek aan middelen brengt hen samen. De plaats waar dat gebeurt, moet als niet meer dan een toevalligheid gezien worden. De mensen die daar bij horen zijn nuttig voor zover kennis of gereedschap kan worden uitgewisseld, maar doen verder niet veel ter zake.

“Ik denk dat iedereen gevallen is voor het betaalbare hier. Dat is de reden dat ze hier zitten. Want een heleboel mensen kenden elkaar helemaal niet. Ze leren elkaar kennen, maar van tevoren kenden ze elkaar niet. [...] We zijn geen geloofsgemeenschap. Mensen worden geselecteerd op hun werkzaamheden en de reden dat mensen hier komen is dat het een betaalbare huur is. Dat geldt voor het Veem, Wilhelmina en de Nieuwe Meer, het zijn allemaal van die panden. Net zoals bij een kraakbeweging; mensen ontdekken dat het duur is in Amsterdam en zoeken naar wegen. En dit is een ingewikkelde weg maar dan uiteindelijk een betaalbare huur.”

“Je kunt hier 's ochtends om 4 uur beginnen en 's nachts gewoon om 3 uur ophouden, niemand die er iets van zegt. Totale vrijheid hier.”

‘Voorheen zat ik op de Wittestraat, in een schoolgebouw met allerlei andere ontwerpers, fotografen en kunstenaars van dezelfde leeftijd, waardoor we heel veel bij elkaar over de vloer kwamen. En dat had absoluut zijn voordelen. Je kon heel makkelijk eventjes iets laten zien: ‘goh, wat vind je ervan, dit en dat’. Maar ik raakte er ook weer heel erg opgefokt van. Iemand anders had dan een hele grote klus of was heel succesvol. En dan dacht ik: ‘Godverdomme, dat wil ik ook!’ Jaloers word je daar eigenlijk van, of opgefokt. Slechte eigenschap. Dat vind ik wel heel prettig van hier zitten, dat je daar veel meer van afgesloten bent en gewoon je eigen ding kunt doe en minder afgeleid wordt.’

“In het begin heb ik toch ook wel heel veel grapjes gemaakt. Dan zeiden we tegen iedereen dat je echt blij mocht zijn als je een handbeweging terugkreeg als je iemand groette. [...] Ja, het was een beetje ieder voor zich: zoek vooral geen contact, want ik ben bezig met mijn eigen creativiteit.”

Jezelf maken, op eigen kracht vorm geven aan wie je bent en wat je wilt, via je eigen werk worden wat je bent: wie zoekt naar verklaringen voor dit gedrag (of naar verklaringen voor deze verklaringen) stuit onvermijdelijk op het werk van de Engelse socioloog Anthony Giddens. Een van de prominente onderwerpen in de analyses waarmee Giddens de onderscheidende kenmerken van onze tijd wil laten zien is ‘self identity’, de manier waarop mensen zichzelf begrijpen in termen van hun eigen levensloop. Het vormgeven aan deze ‘zelfidentiteit’, zo stelt hij, is wat moderne mensen voor alles bezighoudt. In de loop van de 19e en 20e eeuw zijn de tradities, variërend van banen voor het leven tot het wekelijks kerkbezoek en de min of meer gearrangeerde huwelijken, gesneuveld. Moderne instituties en moderne wetten vergrootten hun bereik: de wetenschap die terrein veroverde op de religie, het algemeen kiesrecht en de verzorgingsstaat maakten dat mensen zich minder gelegen hoefden te laten liggen aan voorschriften van superieure ouders, werkgevers of priesters.

Men kon voortaan zijn eigen leven inrichten – met alle moeilijkheden van dien. De wetenschappelijke revolutie van de 18e eeuw beloofde de zekerheid dat rationele kennis de religieuze overtuigingen zou vervangen. Maar deze kennis leverde in de eerste helft van de 20e eeuw massavernietiging van mensen en in de tweede helft van de 20e eeuw massavernietiging van het milieu op. ‘Radicale scepsis’ is wat ons rest na het afscheid van de alomvattende waarheidsclaims van geloof en wetenschap: twijfel wordt een fundamenteel onderdeel van het moderne bewustzijn en aanhoudende zelfbespiegeling, ‘reflexiviteit’ het instrument waarmee we bepalen wie we zijn, of beter gezegd, telkens worden.

Zonder regels en kaders creëren we zo een steeds diversere omgeving. Er staan geen traditionele waarschuwingsborden meer, die aangeven hoe katholieken of socialisten iets plegen op te lossen. Liefde, gezin en vriendschap worden op eigen gezag vormgegeven. Dus menselijke verhoudingen nemen in soorten en maten toe. We moeten allemaal, van dag tot dag, ons eigen verhaal schrijven, ‘yet this task has to be accomplished amid a puzzling diversity of options and possibilities.’ (Giddens, p.3) We ‘smeden’ tegenwoordig ons zelf, en we doen dat min of meer noodgedwongen, omdat de sociale verhoudingen die onze identiteiten ooit voorschreven uit hun bedding getild zijn door de moderniteit. Het smeden, ‘forging’, geeft aan dat het gaat om serieuze arbeid. ‘We are not what we are, but what we make of ourselves.’ Dit ‘meesterschap’ kan tot op zekere hoogte ook de moraal vervangen die we eerst uit geloofsovertuigingen en andere tradities haalden: je eigen leven kunnen beheersen en vormgeven, kan er voor zorgen dat je het sociale en natuurlijke raamwerk van ‘de dingen’ als een zekere basis ziet voor je levensactiviteiten.

Zoals gezegd, streven naar dit type meesterschap, gebaseerd op de aller-individueelste motieven en ogenschijnlijk leeg aan sociale dwang en voorgeprogrammeerde levenslopen, is rijkelijk voorradig in de Amsterdamse broedplaatsen. Een variant op de bovenstaande analyse is zonder twijfel het eerste dat mensen zullen geven wanneer ze gevraagd worden naar de redenen waarom ze er zitten. Het idee dat niemand je iets in de weg moet kunnen leggen, zeker niet als kunstenaar, dat zelfverwerkelijking niet alleen cruciaal is maar ook een wezenlijk autonoom proces is, ligt voor op de tong. Wie geen zin heeft om lang rond te kijken ziet een stel buitengewoon autonome individuen grote en goedkope ateliers bewonen, op tijden die hen bevallen, met werk dat hen bevalt, er op gespist dat hen niets of zo min mogelijk in de weg gelegd wordt. Het doet zich voor op een schaal van expliciet individualistisch tot pragmatisch individualistisch. De professionele kant daarvan is de meest expliciete variant van deze individualiseringsgedachte.

“Ik was met die Hellingen bezig, lekker massief. Daar wilde ik in als dat kon. Nou, daar bleek dus nog een plek te zijn, dus dat was op zich een gouden kans. Ik heb daar van niemand last en niemand van mij. Dat is relaxed.”

“Wat ons bindt is natuurlijk onze creativiteit in eerste instantie en wat ons verder bindt dat moet nog blijken denk ik. We zijn natuurlijk bezig met het opstarten van een vereniging en er vinden natuurlijk hier en daar al wat creatieve uitwisselingen plaats, maar dat is nog heel erg in de beginfase.”

“Ik denk dat we inhoudelijk niets gemeenschappelijks hebben. Dat zie ik ook misschien niet heel snel gebeuren. Wat wel een gezamenlijkheid is, is dat je er tijd, geld en energie in hebt geïnvesteerd. Dat is een last die iedereen met zich meedraagt. Dus als je het erover hebt hoe duur een muur is, dan weet iedereen precies wat dat is. Dat is denk ik nog het meest gemeenschappelijk.”

“En avonturiers hè, ik denk wel dat we allemaal avonturiers zijn die hier zitten. Mensen die risico's durven te nemen, die ook niet al te wattig zijn.”

“Het lijkt alsof ik heel negatief ben. Dat ik zeg dat dit gebouw helemaal geen broeikas is en iedereen hier voor zich werkt. Maar dit is voor mij wel echt een ander gebouw dan een kantorencomplex in Amsterdam Amstel. Alleen al dat je gewoon weet dat iedereen hier met zijn eigen ding bezig is. Dat geeft het gebouw een heel anders soort karakter, dat geeft aan ander soort allure. Ook het soort gebouw is denk ik gewoon veel geschikter voor kunstenaars, omdat het gewoon een heel mooi oud pand is en je loopt rond en je ziet dat iedereen wat van zijn eigen kunstwerken buiten heeft staan. Soms zou ik ook wel eens foto's willen maken. Ook al zijn het gewoon portretfoto's voor naast columns. Als je rondloopt zie je zoveel gekke plekjes en hoekjes. Het is ook wel een gebouw dat echt uitnodigt tot creatief bezig zijn.”

De dialoog die er is, geldt eerder als onvermijdelijk dan als aantrekkelijk en staat veelal in dienst van het eigen werk. Dialoog wordt aangegaan omdat er behoefte is aan lijsten, aan video-ondersteuning, aan drukwerk, aan een promotietekst. Men komt niet voor de gezelligheid of de verwantschap, niet om de artistiekere sfeer, maar om de doodeenvoudige reden dat werkruimte in Amsterdam onbetaalbaar is voor mensen die aan de randen van de markteconomie werken.

“Het is een plek waar je mensen tegenkomt, hoewel het helemaal niet zo vreselijk sociaal is hier. Het is niet zo dat je hier maar de hele tijd bij elkaar over de vloer komen.”

“Een keer moest ik voor mijn vlinderfilm heel dun ijzerdraad hebben. Nou, dan kun je dat zo vragen. Of ik moest een affiche laten drukken. Huppakee. Of een boekje maken, of een radio interview. Er zit van alles in het gebouw.”

“Beneden zit een lijstenmaker die ik af en toe gebruik. Maar dat is wel weer één van de duurste lijstenmakers van de stad. Dus ik ga ook nogal eens vreemd, zo gezegd. [...] Maar het is natuurlijk wel leuk dat je weet dat je het daar kan laten doen. En het is ook een hartstikke goed bedrijf naar buiten toe. En als ik daar geld voor heb, laat ik het ook gewoon daar doen. Weet je, ze doen het hartstikke goed. Verder zitten hier nog cineasten waar ik nog best veel contacten mee heb, omdat ik ook zelf af en toe film en video maak. Ja, er zijn ook mensen echte vrienden geworden eigenlijk. Persoonlijke vrienden, met wiens kinderen mijn kinderen weer omgaan en op vakantie mee gaan. [...] Ik woon buiten Amsterdam. [...] Dus wij zijn dan weer zo'n Waterland kliekje.”

“Ik ga met een collega-kunstenaar samen naar de bronsgieter. En dan gaan we naar Brabant, dat is dan zakelijk. [...] Dat vind ik wel heel prettig, dat er zo'n soort contact is. Het is fijn als je iets voor je werk gaan doen, dat je dat samen met iemand in het gebouw kunt doen waar je ook nog enige achtergrond mee hebt. Zeg maar, van vroeger. Dat vind ik wel.”

“Nu laat ik aluminium gieten, [...] dan heb ik de faciliteiten van het gebouw niet nodig. Maar ik heb wel veel gebruik gemaakt van de ijzerwerkplaats beneden. Al was het maar om een dakkoepel te maken [...]. Er zit een drukker beneden, daar heb ik ook wel eens mee gewerkt [...]. Op dit moment maak ik er geen gebruik van. Maar dat kan net zo goed weer opduiken.”

Giddens zal zelf de eerste zijn om te benadrukken dat hij niet mee wil in de neoliberale denktrant om mensen strikt te zien als rationele keuzedieren, wiens individuele handelen allesbepalend is voor hoe het sociale leven er uit ziet. Hij wil laten zien hoe individuen en instituties zich tot elkaar verhouden, dat de een niet in de pas van de ander loopt, maar dat ze elkaar vormgeven, en dat gewoontes daar nog altijd wel degelijk een grote rol in spelen. Hij laat zich vervolgens op sleeptouw nemen door het idee dat de emancipatie van de afgelopen eeuwen ook daadwerkelijk voor een 'posttraditioneel' individu heeft gezorgd. Maar wat is het 'harde werk' aan de eigen identiteit precies? Ploeteren mensen daadwerkelijk om hun zelfbeeld 'rond' te krijgen? Dat lijkt in de broedplaatsen eerlijk gezegd nogal mee te vallen. Men wist wat men wilde voor men er aan begon – het kunstenaarschap, maar ook het ambachtswerk wordt eerder als een roeping gezien dan als langzaam uit marmer gebeitelde levensopgave. De offers die gebracht moeten worden – minder inkomen of een onzekere maatschappelijke status – neemt men voor lief. De onzekerheid over het eigen levenspad is klein in verhouding tot andere onzekerheden.

Giddens' worsteling met de identiteit is misschien iets voor rechtenstudenten ('je moet toch iets studeren'), of mogelijk iets voor moderne moeders die thuis zitten met de kinderen terwijl hun leeftijdsgenoten werken ('iedereen vindt het raar maar ik vind het belangrijk'). Maar juist deze groep mensen in broedplaatsen lijkt een ander type worsteling te ondergaan. Men ploetert wel degelijk. Maar de energie gaat eerder zitten in het vaststellen van de verhouding met anderen: hoe krijg ik mijn werk voor het voetlicht, met welke collega's heb ik iets uit te staan, met welke niet, wat is de manier om daar vorm aan te geven? Hun autonomie als zodanig lijkt hen juist niet voor problemen te stellen: 'wat ons bindt is dat we avonturiers zijn'. Voor zover het een gevecht is om zichzelf te realiseren, is dat een deel van hun werk, waar men zo niet van geniet dan toch betrekkelijk onbewogen – en niet treurig of machteloos – naar kijkt. Dat men minder geld dan gemiddeld verdient, mogelijk veel minder, wordt voor lief genomen. De beloning is meer vrijheid van werken. Bovendien is er altijd nog de kans om alsnog veel te gaan verdienen. Keuzes met betrekking tot de vormgeving van hun dagelijks leven vloeien eigenlijk veelal zo logisch uit elkaar voort dat van 'smeden' in dat verband niet echt sprake lijkt. Men stapt ook niet zomaar op uit de gemeenschap, om, in het volle bewustzijn van de grote keuzevrijheid die het geëmancipeerde individu heeft, ergens anders eens iets te gaan proberen.

"Er zitten allemaal mensen die vroeger wild en jong waren, en nu gesettled zijn en alsnog allemaal grachtenpanden hebben en een vrouw en kinderen en misschien al wel weer kleinkinderen inmiddels. [...] Het lijken eerder ambtenaren dan krakers, als je ze ziet lopen. En in die zin denk ik wel dat ze zeggen: 'er moet een broeikas staan, je moet zorgen dat je creatief bent, dat je met kunst bezig bent. Maar ik denk ook dat een broeikas betekent dat je jong bent en dat er doorstroom is. En ik snap wel dat als je een beeldhouwer bent en je was vroeger heel wild en je maakte heel wild werk, dat je dan na een tijdje rustiger aan gaat doen. En dat je hier niet weg wilt, en dat je ook niet tegen je vrienden en collega's, die hier ook al heel lang zitten en dit gekraakt hebben, gaat zeggen: 'jij moet nu weg want anders valt het pand in slaap. Maar dat is natuurlijk wel wat er gebeurt. [...] Dus ik snap wel dat ze dat niet doen. Ik vind ook niet dat dat hoeft. Het is hun goed recht om dat niet te doen, ik bedoel, het zou wel beter zijn, maar ik zou het ook niet doen als ik hun was."

"En je kunt kijken naar wat nog niet is. Dus je zegt: 'het is nog niet dynamisch want er loopt nog een stelletje grijzen haren rond en daar gaat niks meer van uit.' Je kunt ook kijken naar de mensen die ondertussen wel, zeg maar, nieuw zijn en zich actief opstellen. Vanuit mijn optimisme heb ik daar wel waardering voor, en wat mij betreft mag dat best nog wel een graadje opgevoerd worden, maar je kunt niet alles tegelijk willen."

Veel meer dan 'ondernemers' in het persoonlijke zijn deze mensen ondernemers in het 'sociale', of in Giddens woorden, men is eerder 'sociaal reflexief' dan 'zelf reflexief'. De risico's direct verbonden aan het kunstenaarschap of ambachtswerk roepen niet veel twijfel op. De omgang met andere mensen is in deze broedplaatsen veel geladener – niet in termen van werk, maar juist in sociale termen. Het verlangen naar 'goede' verhoudingen, naar 'solidariteit', naar een gedeelde plek om bijeen te komen is

sterk, maar dat voor elkaar krijgen onder deze omstandigheden wordt ervaren als moeizaam.

“Dat mensen elkaar al snel een beetje voorbij lopen, of ja, hoe zal ik dat zeggen? Dat het wel lekker is om de deur dicht te doen in je eigen ruimte. Dat is natuurlijk deels logisch, want je werkt erin. Maar iedereen zit wel best. Ik heb daar dus een beetje een soort negatief gevoel bij. Maar aan de andere kant is het ook weer gewoon hoe het is, want mensen moeten werken.”

“Ja, je werk en *that's it*. [...] Vroeger waren die mensen ook al heel erg op hun eigen dingen gericht. Dat was toen ook al zo. Maar dat werd gewoon in de loop van de tijd steeds sterker. [...] Mensen groeten elkaar niet eens.”

“Bijvoorbeeld de meubelrestaurateur loop ik af en toe naar binnen om wat dingen te vragen over hout. Dan wil ik iets uit hout gaan maken en dan wil ik wat meer specifieke kennis hebben. Dan ga ik bij hem voor advies langs. En zo ook met papier. Dan wil ik wat dingen over papier weten. Gewoon informatie, omdat zij heel specifiek daar in zitten. [...] Dat zou allemaal veel meer mogen zijn wat mij betreft. Dat heeft er ook mee te maken dat ik denk dat mensen die hier al heel lang zitten veel minder naar buiten treden. Minder op zoek zijn naar wat er nog allemaal in het gebouw zit. Die zitten veel meer in hun eigen wereldje, in hun eigen ruimte. Die hebben vastgeroeste contacten, die zijn niet meer zo op zoek.”

Vormgeven van de onderlinge solidariteit is wél moeilijk. In de verste verten niet omdat er helemaal geen voorgeschreven kaders of tradities meer zouden zijn die dit soort gedrag instrueren: dat je helpt omdat je helpen moet, dat je helpt omdat je ook zelf geholpen wil worden, dat weet iedereen. Die sfeer was er ook in het begin van het Veem, en die sfeer willen de meeste mensen in de NDSM ook graag bewerkstelligen. De norm ‘geef om elkaar’ is springlevend. Over de manier hoe daar vorm aan te geven bestaat meer onzekerheid. Er lopen daarbij processen door elkaar, de leeftijd van de broedplaats, van de broedplaatsbewoner en de duur van de periode waarin deel uitmaakt van de broedplaats hebben invloed op hoe men daar over denkt. Ouderen kunnen nog altijd hoge idealen hebben, maar die zijn dan veelal nauw omschreven: wie er aan voldoet wordt gekoesterd, wie er niet aan voldoet wordt gewantrouwd. Ouderen kunnen echter ook hun inspanningen voor het collectief op een laag pitje hebben gezet, omdat ze na een periode van actief idealisme prioriteit hebben gegeven aan hun eigen leven, aan hun werk of aan hun gezin. Jongere broedplaatsbewoners zijn voor alles in, willen mee vergaderen, mee helpen, maar een beeld daarvan hebben ze veelal niet echt – de relatieve onzekerheid van de zittende generaties over juist dit onderwerp wordt door hen nauwkeurig gevoeld.

“Er zijn ook mensen echte vrienden geworden eigenlijk, persoonlijke vrienden, waar mijn kinderen weer met hun kinderen mee omgaan en zo en op vakantie mee gaan.”

“Dat de onderlinge binding voor mij nu minder sterk is dan eerst heeft voor mij twee kanten. Aan de ene kant vind ik het jammer en aan de andere kant denk ik van: ‘ja, zo is het’. Je groeit er ook uit eigenlijk. Je groeit er een beetje uit om dat altijd maar vol te houden. En ik denk dat je uiteindelijk ook individualiseert naarmate je ouder wordt en je een eigen leven krijgt en meer met je eigen werk bezig bent. Het enige is dat je hier natuurlijk toch nog heel veel contact kan hebben met heel veel mensen qua je beroep en zo. [...] Maar dat is allemaal veel minder geworden. Iedereen is gewoon ouder geworden en iedereen heeft veel meer zijn eigen leven gekregen. Heel veel mensen hebben een gezinsleven gekregen, een bloeiender bedrijf gekregen. Dus veel meer verantwoording ten opzichte van hun inkomsten waardoor ze zich lang zoveel niet meer vrij kunnen maken. Maar ik denk dat het een hele goede groei is eigenlijk, een hele gezonde groei.”

“Mensen beginnen idealistisch. Dan ben je jong, heb je een hoop energie, ben je desnoods dag en nacht bezig. Dan kan alles. Als ze een dagje ouder worden gaan ze op prioriteiten letten. Als het

bedrijf bijvoorbeeld beter gaat lopen dan kost dat ook meer inzet. Dus de aandacht wordt toch wat introverter. En dat gaat dan ten koste van dat ik dan weer de dynamiek en de uitstraling noem. Dat is een proces wat hier in het Veem bij een aantal mensen ook hoog gespeeld heeft.”

“Het is gewoon zo gelopen. Vroeger gingen we met z’n allen, met een hele grote groep, eten bij ‘Het einde van de wereld’. Dat was zo’n krakersrestaurant. We gingen regelmatig eten op dat soort plekken. [...] Maar dat is minder. Iedereen is zo met zijn eigen dingen bezig. Maar tussen neus en lippen gebeurt er toch wel wat. Dat zijn van die dingen die je vaak niet meer opvallen omdat je ze zo gewoon vindt. Maar ja, je komt toch veel mensen tegen die je kent en waar je vrij veel van afweet in zekere zin en waardoor je steeds even kan aanhaken.”

“Je kent natuurlijk heel veel nieuwe mensen niet. En omdat ik wat minder of eigenlijk bijna nooit meer naar de vergadering ga, ontmoet je die nieuwe mensen ook niet en komt ook geen band met die nieuwe mensen. [Wat vind je daarvan?] Heel erg jammer.”

“Dus de mensen die je tegenkomt, ken je al erg lang. En, ja, dat je gewoon een soort, dat is gewoon iets speciaals, vind ik, als je mensen al lang kent, dat bindt op een of andere manier. Of ze nu je vijand waren of je vriend zeg maar.”

“Er is veel te weinig solidariteit in het Veem. Er ontbreekt vooral een instrument, zeg maar, om die solidariteit te bevorderen. [...] Bijvoorbeeld dat er meer cross-overs komen en ontmoetingsplekken.”

Het ‘bevrijde’ individu heeft minder last van de emancipatie in zijn eigen leven, dan van de consequenties van die emancipatie voor de omgang met anderen. Het is geen probleem van kosmopolieten dat deze mensen teistert, geen balanceren van identiteiten. Dat is niet zonder betekenis: de focus op de worsteling is verkeerd. Eerder dan dat de kaders weg zijn, staan ze onder druk om nieuwe betekenissen aan te nemen. Die betekenissen zijn echter lang niet altijd zomaar voorhanden.

Beslissingen in het **Veem** worden in principe gezamenlijk genomen. Maar de bijeenkomsten worden getekend door ambivalentie.

“Weet je, wij gaan toch wel naar bijna al die vergaderingen tot nu toe in die driekwart jaar dat we hier dan zijn. En dan zie je wel dat er toch zeker wel een stuk of twintig mensen zitten. Maar ja, er zijn er zoveel die niet op zo’n vergadering komen. Dus echt een zicht erop heb ik gewoon niet. Maar ja, best wel veel. Echt ook grappig, het is een heel ander soort gezelschap. Het zijn eigenlijk allemaal eind veertigers, vijftigers, begin zestigers ofzo.”

[Waarom ga je niet meer naar vergaderingen?] “Dat is zo gegroeid omdat ik veel met mijn werk bezig moet zijn. En ik denk dat de voorbereiding van de vergaderingen beter zou kunnen zodat je beter inzicht hebt in wat er echt speelt en wat er niet speelt. Een beetje meer professionelere aanpak van zo’n soort van overleg, beslissen, uitvoeren. Het is eigenlijk alleen het vervelende deel van het samen zijn en niet meer het leuke deel. Vroeger zat ook het leuke deel erbij, want je ging dan ook eten en gelijk allerlei andere dingen bespreken.”

“Het was zó democratisch dat het zichzelf bijna dood democratiseerde.[...] Iedereen mocht op alles wat zeggen, en nu, de laatste jaren, is dat allemaal weer in commissies onderverdeeld. [...] De uiteindelijke beslissingen worden altijd weer door de adviesraad genomen. Dat vind ik eigenlijk een heel goed gegeven. Dat nog steeds voor wat dan ook een meerderheid van stemmen nodig is en dat je je eigen stem altijd uit kan brengen. Ik doe dat ook altijd. Als ik niet kan, dan geef ik een volmacht. Ik ga altijd, naar elke vergadering [...] Ja, dat vind ik wel heel erg het Veemgevoel, die democratische beslissingsvorm.”

“Ik werd gewaarschuwd voor al die vergaderingen. Maar elke keer gaat het tot nu toe gewoon bijna vlekkeloos vind ik. [...] Alleen lijkt het mij, omdat het al zo lang bestaat, een beetje een stoffige discussietraditie. [...] Maar ik vind dus wel dat het hier heel efficiënt gerund wordt en dat hebben ze goed gedaan.”

“Het eerste bestuur was een beetje regentesk. Dat was dan ook altijd een probleem. Dan kwam de oppositie tegenover een groepje dat dacht van: ‘wij weten het wel’. [...] Uiteindelijk was iedereen altijd wel voor redelijkheid, dus als je dat nu maar heel rustig goed ontwikkelde, werd altijd een redelijk standpunt gekozen. En, nu is dat eigenlijk zo ver verfijnd, dat je ook wel weer eens geluiden hoort van mensen die vinden dat het weer een beetje regentesk is geworden.”

[En vergaderingen?] “Ik vind het wel goed dat het gebeurt, maar ik heb zelf niet zo’n behoefte om mee te praten. Het gaat voornamelijk over glazen of houten balkjes in de voordeur. En over lichten die in de gang moeten worden opgehangen of niet.”

“In bijna 90% van de situaties vervalt een ledenvergadering tot een soort vergadering over de huishoudregeling of over dat soort flauwekul. [...] Een heleboel mensen die vinden dat fijn, terwijl ik vind: ‘kunnen we daar even ja of nee op zeggen?’ Want zo werkt het nou eenmaal: even stemmen en klaar. [wat voor mensen zijn dat?] Ik zou niet eens de namen allemaal weten, maar ik kan er wel wat gezichten bij bedenken. Wat een beetje mijn gedachte is is dat het mensen zijn die zelf een beetje mislukt zijn. Die gewoon niet verder zijn gekomen. En de mensen die gewoon bezig zijn en die dingen wel lukken, die zitten niet zo te zeuren heb ik de indruk.”

[Neem je vaak deel aan vergaderingen?] “Nee, dat vind ik heel slecht van mezelf. Ik ben inmiddels ongeveer anderhalf jaar geleden voor het laatst naar zo’n vergadering geweest en toen wond ik me een beetje op soms over bepaalde zaken. [...] De manier waarop vergaderd wordt, vind ik niet altijd even democratisch. [...] Het lijkt erop alsof je alles mag zeggen, maar soms heb ik een beetje het gevoel alsof de keuzes die gemaakt worden al een beetje zijn bedacht van te voren. Alsof het niet helemaal open ligt. Alsof al vaststaat wat voor het Veem het beste is. Er zijn keuzemogelijkheden, maar het is soms bijna alsof je al geen kant meer op kan en dat vind ik best lastig.”

Het onderscheid met de als broedplaats veel nieuwere **NDSM** werf is hier indringend. Niet alleen zijn de verschillen tussen de plekken waar mensen hun werkruimte hebben groot. Aan de ene kant belooft het ‘nieuwe’ veel in termen van gemeenschappelijkheid. De nieuwe ruimtes die er ontwikkeld worden, de nieuwe samenwerkingsverbanden die kunnen ontstaan, de nieuwe mensen die er te ontmoeten zijn. In de ‘kunststad’ overheerst de pioniersgeest.

“Toen was het nog maar zeer de vraag van: ‘wat gaat ons hier binden?’ Ook omdat het toch een soort van buitengebied is waarbinnen allemaal huisjes gebouwd worden. Het is dus maar de vraag hoe er gebouwd wordt. Maar wat ik tijdens het bouwen gemerkt heb, is heel positief geweest. Op het moment dat je allemaal bezig bent om die ruimtes te maken is het eerst een beetje spannend. Je vraagt je af: ‘wat doet de buurman en wat doen wij? Doet-ie het wel goed? Doen wij het wel goed?’ Maar op den duur heeft het tot hele leuke contacten geleid. Op die manier leer je elkaar heel leuk kennen. En in eerste instantie gaat het om hele praktische dingen, zoals ‘wat smeet jij op je vloer?’ of ‘waar werk jij je wand mee af’ of ‘hoe werk je je verlichting af’ of ‘welke elektriciens heb jij om je stoppenkast aan te sluiten’. Dat soort hele bouwachtige dingen. En nu ontstaat er eigenlijk een soort van rust. Iedereen zit hier een beetje en begint met z’n echte praktijk bezig te gaan. Dat is nu dus een soort spannend stukje. Maar wat mij echt heeft gebonden met een aantal mensen hier is het bouwproces.”

“Typisch voor dit project is dat toen die loods vrijkwam, en met die nieuwe ateliers die daar opgeleverd zijn, er dus in een ruk een heleboel mensen binnenkwamen. Ik vergelijk het nu een beetje met

een soort miniatuur continentale migratie en al die effecten die daar optreden. Bij grote volksverhuizingen zie je eigenlijk dat groepen mensen niet meer integreren, maar onder elkaar blijven, omdat wat ze al met elkaar gemeen hebben heel essentieel is voor hen. Ze zijn aan het bouwen, ze zijn beton aan het storten, zijn muurtjes aan het zetten, ze zijn met heel veel, allemaal met dezelfde dingen bezig, en ze zijn natuurlijk helemaal blanco. Ze zijn vreemd, dus het is een ook een beetje een Amerikaanse wild-west van 'we zitten samen in de bush'."

"Ik heb nu het meeste contact met de mensen uit de kunststad. Omdat dat bouwen ook hier gebeurt, en tot nu toe hebben we daar dus heel veel onderling contact over gehad. En met mensen daarbuiten begin ik nu dan ook een beetje in contact te raken. [...] Maar die zijn nog wel echt meer van de oudere stempel als ik dat zo mag typeren."

"Laatst hadden we een avond met een soort brainstorm met een aantal mensen. Dus er komen ook wel vragen binnen bij Kinetisch Noord in de trant van: 'we hebben een opdracht zus en zo, en we zoeken mensen van de kunststad, weet je wie we kunnen benaderen?' En dan zoeken zij een aantal mensen bij elkaar die binnen de opdracht passen. Zo is het nu in ieder geval een keer gegaan. Dan zit je met een aantal mensen om de tafel ideeën te spuien en dat is wel heel leuk."

Het instrument dat men voor meer ontmoeting voor ogen heeft, is meestal een gezamenlijke eet- of drinkplek. Zo'n vorm van functionele menging zorgt voor vereniging van het nuttige (onderling contact) met het aangename (eten of drinken) – of moeten de voorbeelden andersom staan, is het onderling contact aangenaam en het eten nuttig? Deze dingen worden regelmatig geprobeerd maar voldoen zelden gedurende langere tijd. Het onderhoud er van is te zwaar of te veeleisend voor degenen die het moet organiseren. Maar ook de mensen die er naar toe 'moeten' zoeken het liefst naar eenvoudige, kortdurende ontmoetingen. Echt tragisch is dat niet, het aanhoudend maar zachtjes proberen dit soort dingen van de grond te krijgen is eerder een bewijs voor het relatieve gewicht dat men aan dit soort ontmoetingen geeft.

"Wij hebben geen plek hè, geen eet- en koffieplek hier in dit gebouw. En ik kan wel melden dat ik dat het grootste mis in het gebouw vind."

"Op mijn vorige plek was namelijk gewoon Club 11 waar iedereen lunchte of soms even thee ging drinken en waar je dus ook veel makkelijker elkaar ontmoette. Als je dan boven zat te eten, dan kwam je vaak iemand tegen die je kende, en die zat daar weer met iemand anders. Snap je? [...] Je had gewoon één plek waar je elkaar kón ontmoeten zonder dat dat geforceerd hoefde te gaan met borrels. Niet dat ik denk dat dat slecht is, maar ik denk dat een natuurlijke plek waar je sowieso al komt en waar je elkaar dan toevallig tegenkomt, beter werkt dan: 'we gaan nu afspreken we moeten netwerken'. Ik merk bij mezelf en bij veel andere mensen dat die daar in eerste instantie een soort huiver voor hebben."

"Ik denk dat het gewoon belangrijk is dat je van elkaar weet waar je mee bezig bent, en ik denk dat dat het enige is dat ik mis. [...] Dat je een gezamenlijke plek hebt waar je elkaar gewoon een beetje toevallig kunt spreken."

"Vroeger was het restaurant veel vaker open. Dat was uniek. Dan ging je soms ook met iemand naar boven wat eten en dan keek je naar beneden. [...] En dat vind ik eigenlijk jammer, dat dat niet meer het geval is."

"Er is niet echt een ontmoetingsplek, behalve het café. Maar dat wordt niet zoveel gebruikt. Af en toe een borrel, maar dat heeft maar een zeer matige opkomst. [...] Ik kan me voorstellen dat als er een levendige horecaplek is, dat je gewoon sneller aan de praat raakt."

“Het is een voornemen om na elke vergadering gewoon eens even bij iemand aan te kloppen waarvan je denkt: ‘nou, daar wil ik wel eens even naar binnen’. En dan even kennismaken. In de zomer zetten we hier de deur openen dat wordt heel erg gewaardeerd. Wij vinden dat ook leuk. Werken we gewoon door. Maar mensen komen ook wel eens even binnen.”

“Met enkele mensen ga ik regelmatig ook uit eten, of we gaan naar een tentoonstelling. [...] Of subsidieaanvragen of zo, dat is ook een stap van de uitwisseling.”

“Dat wordt voornamelijk bezocht door mensen die hier al zaten. Dat de mensen die nieuw zijn dat niet weten kan ik me ook voorstellen. Ik plak elke dag op de deur bij de uitgang een lijst van wie er kookt en dan staat erbij ‘elke vrijdag’. Zo laat je zien dat er ook voortgang en continuïteit in zit en dat lijkt wel te werken.”

“Samen eten is één van de dingen die nog moeten gaan komen. Het zou te gek zijn als we met een groep mensen gewoon samen kunnen lunchen of vrijdagmiddag een borreltje kunnen halen. [...] En dat gaat ook nog wel komen.”

“De onderlinge solidariteit begint steeds meer te komen. Hoe langer je hier bent, hoe meer je je verbonden voelt natuurlijk. En ik vind de solidariteit van de oude bewoners nog iets anders dan die van de nieuwe bewoners. Die zijn met elkaar nog veel solidairder dan naar de nieuwe bewoners toe. Dat is nog steeds een verschil.”

“Ik vind het wel belangrijk dat het gezellig is. De jongen hiernaast en de jongen daarnaast die kende ik eigenlijk helemaal niet, en nu nodig ik ze wel eens binnen voor een bakkie ofzo. En dat vind ik wel leuk. Dat je zegt: ‘even een bakkie en daarna moet ik weer door’. Iedereen begrijpt ook, dat je aan het werk bent.”

“Bij de Hellingen hangt gewoon een soort van kraaksfeer die ik niet vrij vind ofzo. Het is wel vrij, dat is ook juist wat ze prefereren. Ik voel me er alleen niet meer in thuis. Laat ik het zo zeggen. Maar ik denk dat het heel goed zou zijn als er gewoon een gezamenlijke plek zou komen. Een ontmoetingsruimte gewoon binnen de Kunststad. Dat kan gewoon binnen de loods zijn en dat hoeft niet één keer in de week op vrijdag te zijn. Samen lunchen lijkt me echt hartstikke leuk. Je hoeft het niet geforceerd te maken. Dat je met gewoon elkaar eet en dat je gewoon uitwisselt en op een hele rustige manier gewoon.”

Nostalgie of loyaliteit

Het tweede prominente idee over het lot van gemeenschappen is: voor zover er gemeenschappen zijn, dienen ze nog slechts als bescherming tegen een oprukkende en veelal boze buitenwereld. Niet om de aard van de gemeenschap zelf onderhouden mensen ze, niet het thuis voelen of de geborgenheid of de onderlinge solidariteit is de doelstelling, maar vanwege de bescherming tegen de omgeving die in toenemende onbeheersbaar en onvoorspelbaar is. De plaats waar een gemeenschap zich vestigt, de vorm die deze aanneemt, het is allemaal een afgeleide van het gebrek aan veiligheid en zekerheid dat mensen ervaren.

Dit idee kent een retorische uiting, terug te vinden in het werk van Zygmunt Bauman. De onzekerheid die het bestaan teistert, is volgens de Pools-Britse socioloog zo hevig dat men terugverlangt naar vroeger tijden, toen er nog ‘echte’ gemeenschappen waren. Maar de door media en consumptie gedomineerde maatschappij maakt begrippen als loyaliteit verdacht, omdat trouw - aan een plaats of aan een persoon of aan een werkgever - op stilstand zou duiden. Mobiliteit is het hoogste goed. Je móet vooruit, je moet veranderen. De moderne maatschappij dwingt individuen om een noodzakelijk eenzaam leven te leiden, want stilstand is voor *losers*. Wat er nog over is aan gemeenschappen is dan

ook niet meer dan het resultaat van nostalgie, en dat soort gemeenschappen zullen eerder tijdelijk dan stabiel zijn.

Het is een romantische kritiek op de moderne tijd. En in de manier waarop de leden van de broedplaats zelf naar hun eigen plek kijken, klinkt onmiskenbaar de romantiek door die je van artistiek aangelegde mensen kunt verwachten, en die een heimwee verwoordt naar iets wat verloren is gegaan in de bijna al te keurige stad, waar straat na straat wordt opgeknapt tot grotere uniformiteit. Ergens moet toch nog ruimte voor authenticiteit zijn?

“Het is ook de rauwheid van het gebouw op zich. Het kan dan helemaal opgeruimd zijn, maar dan is het gebouw op zichzelf nog steeds rauw. [...] Ja dat maakt het misschien gewoon een beetje een soort grote mensenspeeltuin. Het geeft ergens het gevoel dat er gewoon meer kan dan op een andere plek. [...] Dat je gewoon meer kunt uitproberen. Het is een soort laboratorium. Je ziet overal dingen die je niet op straat ziet en daar kun je je dan over verwonderen, daar kun je mee bezig zijn, dat kan je op ideeën brengen. Het is het idee van inspiratie uit je omgeving halen, hè?”

“Ik vind het wel heel leuk om onderdeel te zijn van dit geheel. [...] Ik vind de kunststad wel een initiatief binnen het geheel, maar als de rest er niet omheen was weet ik niet of ik hier zo had gezeten. Ik vind de rest net zo essentieel als de kunststad: de mensen onder de werf, en het noorderlicht en alles erbij. Ja, dat maakt het wel wat het is. [...] Aan de ene kant denk je ‘jeetje, helemaal weg uit de stad’, maar is in ieder geval nog wel speelruimte. En dat vind ik heel belangrijk, dat er speelruimte is.”

“De mensen zijn wel eerst en vooral afgekomen op het karakter van wat je hier ziet. Misschien nog wel meer dan om het gebouw zelf. Het IJ is natuurlijk prachtig. Ja, het is een hele fijne plek om sowieso al te zitten [...] vanwege dat rauwe hier en het water. [...] Dat inspireert wel. [...] Dat is leuk.”

“Ja, het is nu een soort combinatie van geordend, maar het is chaos. Ik hoop dat dat zo blijft.”

“Het is natuurlijk anders dan een rijtjeshuis of het is eigenlijk het tegenovergestelde van een een-gezinswoning en het beeld wat ik daarbij heb met het stramien van het bankstel links en de Opel Corsa voor de deur. Terwijl zo’n havengebied: je weet eigenlijk nooit wat er in die loodsen gebeurt, weet je wel. [...] Een beetje mysterieus en een beetje kuifje-gevoel, ofzo. En met dat pontje is het net alsof je Columbus bent die iets nieuws gaat ontdekken. [...] Dat is toch het symbool van dingen ontdekken of verder weg gaan of ondernemen. Dat zit eigenlijk allemaal in dat hele gebied hier. En als je aankomt zie je die oude Russische duikboot liggen, of een paar van die grote containerboten [...]. Je hebt toch het gevoel dat je in de wereld staat en dat er iets gebeurt en dat er nog veel meer gebeurt dan je eigenlijk weet. En ja, dat is spannend, dus dat is leuk.”

“Het was hier gewoon helemaal rauw. En het is natuurlijk wel leuk om te kijken of je dat kan verleendigen, zoals ze dat dan zeggen. En dat is zeker gelukt. En het is natuurlijk heel leuk om daar aan bij te dragen. Maar waar je dan vooral aan wilt bijdragen is iets unieks. Nou en of dat gelukt is weet ik niet. Ik weet niet hoe het er straks allemaal uit gaat zien. Maar misschien dat ze het kleuren of met toepassingen van iets nog iets gaan doen, maar je hebt het zelf ook kunnen vaststellen: er zijn wel een hoop leuk afgetimmerde dingen, maar niet echt volgens het oorspronkelijke plan iets heel bijzonders neer te zetten.”

In ‘The rise of the network society: the power of identity’ betoogt de Spaanse socioloog Manuel Castells iets soortgelijks als Bauman doet, maar dan wat feitelijker. In antwoord op de ongrijpbaarheid van de machten die in mondiale netwerken alle strategische beslissingen nemen, concentreren mensen zich in toenemende mate op hun culturele eigenheid, ze trekken zich terug in mentale dorpjes en *gated communities*, of in de woorden van Castells: ‘communal havens (not: heavens)’. Daarin zoeken mensen naar betekenis voor hun leven die ze elders niet meer vinden, in het bewustzijn van de oprukkende buiten-

wereld die bestaat uit politieke en economische krachten sterker dan de traditioneel beschermende instituties – staat, buurt, gezin. De ondraaglijke onderdrukking die dit oplevert brengt mensen er toe zich af te sluiten, in religieus fanatisme, in nationalisme, maar ook in buurtactiviteit. Verdediging, defensie, is wat de gemeenschap tot stand brengt. Giddens' 'reflexive life planning' is in dit perspectief hooguit iets voor een elite. Wat Castells wil, is iets anders laten zien: hoe sociale actie georganiseerd wordt tegen lastig te identificeren krachten aan de ene kant en afgesloten identiteiten aan de andere kant.

Ook hier is er in eerste instantie geen enkele moeite om het beeld toe te passen op wat de gemeenschap die je aantreft in de broedplaatsen. Immers, een 'broedplaats' suggereert 'bescherming' en 'beslotenheid' voor wat nog moet groeien, een plaats van waaruit kuikens de wereld zullen betreden. En het broeden slaat niet alleen op de kuikentjes die onder een lekkere warme lamp zitten tot ze sterk genoeg zijn om op eigen benen te staan (en om vervolgens opgegeten te worden), maar vooral op de mensen die gestaag en het liefst ongestoord werken aan een productie die elders niet tot zijn recht komt. Waar moeten we anders heen, stellen de bewoners, we kunnen niets anders betalen, Amsterdam is te duur voor ons soort mensen. En het was niet in de laatste plaats in verzet tegen de combinatie van al te energieke ondernemers en onoplettende stadsbestuurders dat men braakliggende terreinen en gebouwen 'veroverde'.

„Ik ben hier niet vanaf het begin [...] maar dat mensen samen iets creatiefs doen, die kleinschaligheid vind ik heel belangrijk. Ik zie het in het verband met de westelijke gebieden hierachter en dat vond ik altijd heel prettig gebied. Juist door de kleinschaligheid van de bedrijven die daar zitten. Daardoor zag je daar ook veel verzet van de buurtbewoners tegen de nieuwbouw in die wijk. Dus voor mij is dat echt een soort van hoek van Amsterdam die op kleinschaligheid is gericht.”

De plaatsen als zodanig ondersteunen ook het idee dat hier vooral iets kostbaars verdedigd moet worden. Het gebouw van het Veem ziet men letterlijk liever niet 'te open', zo blijkt uit de discussies over de vraag wat er met de deuren in de voorgevel moet gebeuren: van glas, half van glas, of origineel van hout? Niet alleen omdat dat niet bij het gebouw zou passen en er al genoeg 'transparante bankgebouwen' staan in de stad. De buitenwereld hoeft ook niet per se naar binnen te kunnen kijken. De NDSM werf is omheind en direct buiten de hekken rukt met het hoofdkantoor van MTV de globalisering al op. Binnen de NDSM werf is er de kunststad: een stad – of zoals ettelijke gebruikers opmerken, beter gezegd een dorp - in een loods, onder een dak.

Maar mensen voelen zich ook 'getrouwd' met het gebouw. Men is 'trots' op het Veemgebouw omdat succesvol gevochten is voor de monumentenstatus, verbonden aan het gebouw omdat men er al vijftien jaar zit, 'er in is gegroeid'. Veel meer dan alleen met verdediging tegen grotere krachten hecht men ook aan de onderlinge loyaliteit, met alle voor- en nadelen die er bij horen. Het verwerven van het gebouw, de vele verbouwingen, het geld dat ze kosten, de vergaderingen over de verbouwingen, het feit dat de huur laag is, dat alles geeft 'verantwoordelijkheidsgevoel' ten opzichte van het Veem zelf.

„Dan voel ik me ook een beetje trots en dan verwacht ik ook dat mensen het kennen. En als ze het niet kennen dan leg ik het altijd meteen heel graag uit. Hoe mooi het is met het uitzicht aan het IJ. [...] Dat is altijd een soort blij moment wel!”

„Veel mensen hebben iets met het gebouw. Het zijn vooral de mensen uit het eerste uur die hier nog zitten en die hier echt zijn ingegroeid. Die hebben het gebouw zien groeien, die hebben gezien hoe hier alle ruimtes werden ingevuld. En dat is wat de mensen aan het Veem bindt.”

„Het kan ook juist wel belemmerend zijn dat je op dezelfde plek zit. Daar hebben we het ook wel eens over gehad. Dit gebouw is eigenlijk wel een beetje bedrukkend, heel zwaar. En je probeert er wel iets van te maken [...]”

„Want wij hadden natuurlijk best met zijn vieren naar een grote makelaar kunnen gaan en zeggen,

moet je horen, wij hebben een heel goed gebouw. We kunnen het voor een gulden kopen, dat willen wij dus en gaan het lekker dik verhuren en bouwen, dus investeer maar en je krijgt het later weer terug. Maar daar hebben we niet eens aan gedacht. Nee, dat zat er niet in’.

“Er zit een geschiedenis aan dit gebouw, wat heel leuk is om te weten. Dat houdt je voeten op de vloer. Dat geeft een zwaar gewicht van er zijn mensen hier voor ons geweest en al die wanden die waren hier tot 1 meter zwart en er hebben hier mensen met kruiwagens geweest ik wat allemaal. Dat geeft een heel, ja een band met het verleden en ik denk dat dat een goede band is. Want dat is een onmerkbare navelstreng. Dat zijn niet zeg maar trauma’s die wij hebben, maar dat is een gemeenschapsgevoel.”

Bovendien zijn broedplaatsen zoals deze ook een product van de reguliere instituties, die zich niet alleen teweer stellen tegen grotere krachten, maar ook energiek en opgewekt daarbij aan willen haken, door een ‘creatieve stad’ te worden, door bepaalde mensen en bedrijven aan de stad of aan de regio te binden. Met ‘verzet’ heeft dat precies niets te maken en dat weten de gebruikers en de bewoners van de broedplaatsen zelf ook. Net zomin als ze los te denken zijn van het lokaal activisme zijn dit soort gemeenschappen ook niet los te denken van de lokale overheid en tot op zekere hoogte ook het lokale bedrijfsleven – voor zover ze niet ook deels letterlijk vertakt zijn daarmee, met medewerking van ambtenaren, met subsidie, maar ook doordat ze zelf bedrijvigheid genereren. Zeker bij de nog volop zich ontwikkelende NDSM werf is nog wel goed te zien dat deze verwevenheid een tol eist. Men voelt zich bij vlagen onmachtig, maar niet ten overstaan van mondiale abstracte krachten, maar ten overstaan van een aan regels verknocht stadsdeel.

“Net zoals je je Hollander of Amsterdammer voelt, wordt dit wel een onderdeel van je bestaan. Ik heb ook een andere relatie met Amsterdam Noord sinds ik hier werk. Een positiever beeld van Noord dan daarvoor, omdat je wel eens gaat winkelen enzo. Ja god, natuurlijk word je een NDSM-er. Maar ik vind het NDSM ook heel mooi gebouw met een hele rijke geschiedenis. NDSM is een heel bijzonder instituut in de Amsterdamse geschiedenis, als werf, als botenbouwer.”

“Ik denk dat waarom al deze mensen hier toentertijd naar toe zijn gekomen, en ik denk nog wel, is omdat het een plek zou worden waar, eh ja, inspiratie opgedaan kan worden, waar zoveel verschillende artistieke beroepen naast elkaar zitten en op een hele bijzondere plek en dat dat dus een effect heeft op je..ja, hoe zeg je dat..op je werkruimte, op je werk zou kunnen hebben. Ik denk dat dat het is wat mensen bindt. Er zitten hier heel veel hele leuke kunstenaars, leuke theatergroepen, een beetje.. ja. De mensen die ik ken dan, want nogmaals ik ken een hele grote groep niet, die zijn nieuw ingekomen, die zitten dus wel veel in de Kunststad, maar zoals de Oostvleugel zit een hele leuke theatergroep. En ook in de Hellingen natuurlijk.”

“Ik had meer verwacht in architectonische zin. [...] Ik denk dat zo’n ruimte een heel goed middel is om jezelf te profileren. Echt een uithangbord voor jezelf. En ik zie dat heel veel mensen daar niet zo heel veel waarde aan hechten. [...] Ik heb echt gemerkt dat mensen daar heel weinig prioriteit aan geven. [...] En je ziet toch heel veel mensen heel erg terugvallen op de beperking van gipsplaten en de beperking aan glas die je mag gebruiken, zodat alles brandveilig is. Ik vind dat iedereen daar heel voorzichtig in is geweest. Maar ik kan me voorstellen dat er op den duur een soort verbouwing plaats gaat vinden waarin mensen nog een keer een laag eroverheen zetten. Dat mensen toch behoefte hebben om zichzelf meer te profileren. Dus bij wijze van spreken een billboard op het dak zetten of een fantastische muurschildering ergens op maken of... Ik vind het nu nog wel anoniem.”

“Er was zo’n ambtenaar – althans, dat heb ik in de notulen gelezen, ik ben er zelf niet bij geweest – die zei: ‘We moeten er niet aan denken dat iedereen met een eigen ontwerp komt. [...] Dan zitten we straks met vijftig verschillende aanvragen.’ [...] Dat is een hele sterke tendens van de overheid

om alles hetzelfde te maken. Allemaal rijtjeshuizen, allemaal hetzelfde. [...] Zo werkt het, zo zit Nederland in elkaar. Dus als je zo'n plek wil maken, krijg je de reële structuur van Nederland over je heen. [...] En dan moet je daar heel erg tegen bestand zijn om te weigeren dat dat uiteindelijk het beeld bepaalt van wat je daar gaat doen. Het enige wat ik tot nu toe heb geconstateerd is dat je de muren die je maakt zelf kunt inrichten. Het hele gebouw is dus al opgezet en het enige dat je zelf moest doen was wandjes zetten."

"Je hoort heel veel uitspraken als: 'Kinetisch Noord doet in nauwe samenwerking met de huurders...' Dat kom je overal tegen op de website en in andere uitlatingen. Maar er wordt helemaal niets met de huurders gedaan. Kinetisch Noord is gewoon een bedrijfje geworden. En wij zijn afnemers van het product Kinetisch Noord. Dat is de realiteit en dat is niet wat het moet zijn."

Soort zoekt soort

Het derde - en laatste - prominente idee over de aard van gemeenschappen dat hier aan de orde komt, is normatief van aard: namelijk dat gemeenschappen niet deugen. De negatieve functies die dat soort verbanden hebben overheersen volgens critici de positieve. De overwegend informele solidariteit in gemeenschappen heeft ook altijd een onderdrukkende kant – de sterken overheersen de zwakken en de buitenstaanders wordt de toegang ontzegd. Daarom is het beter om er naar te streven mensen op eigen benen te laten staan, volledig te laten emanciperen, of ze waar dat nodig is via democratisch georganiseerde, publieke en transparante instituties te binden. Dan maar geen gemeenschappen, is het liberale antwoord veelal op deze voorstelling van zaken, die zijn oorsprong heeft in het werk van de 19e eeuwse socioloog Ferdinand Tonnies en diens befaamde werk *Gemeinschaft und Gesellschaft*.

Het was de bedoeling van de socialist Tonnies was om te schetsen hoe de maatschappij onder druk van industrialisatie en verstedelijking verzakelijkte, met alle voor- en nadelen van dien. Maar onbedoeld hielp zijn portret van 'de gemeenschap', als een overwegend harmonieuze sfeer waarin zakelijke belangen en maatschappelijke conflicten geen of hooguit een ondergeschikte rol speelde, daar niet bij. Meer dan een analysekader leverde hij de munitie voor iedereen die – uit politieke overwegingen – van gemeenschappen af wilde. De ondergeschikte rol die vrouwen spelen, de traagheid van het leven, de afkeer van vooruitgang, de vastgelegde rollen voor heren en dienaars – als dat de prijs van harmonie was, dan maar geen harmonie. Problematischer dan de normatieve oordelen die je er over kunt vellen, is echter dat het beeld dat Tonnies schetst van 'oude' gemeenschappen verre van accuraat is. Lees de onvolprezen studie 'Montaillieu' over Middeleeuwse ketters in de Franse Pyreneeën om te zien hoe politiek en economie een dorpsgemeenschap in de middeleeuwen al in de greep hebben, hoe lust en overspel welig tierden, en hoe meningsverschillen verbaal en fysiek worden uitgevochten. Wie de modder en de met de hand voortgetrokken ploeg wegdenkt, waant zich in de Moord en Brandbuurt, de volkse naam voor de Zeehelden/Spaarndammerbuurt waar het Veem staat. Het was nóóit alleen gezellig in een gemeenschap.

De beeldvorming rondom broedplaatsen doet al snel denken dat nu juist dit euvel van onderdrukking en uniformiteit hier niet op zal treden. De creatieve klasse, dat is immers tolerantie en heterogeniteit, volgens het werk van de populaire geograaf Richard Florida. Diversiteit en creativiteit zijn daar nagenoeg synonieme begrippen en de leden van de creatieve klasse leiden 'quasi autonome' levens getekend door impermanente verhoudingen en losse banden. Aan de ene kant is er binnen de broedplaatsen ook onmiskenbaar het idee van de diversiteit die zo groot is dat bijna sprake is van zelfvoorzienendheid binnen de gemeenschap, de autarkie van de 'echte' gemeenschap. Het soort mensen is in ieder geval divers, gekeken naar soorten werk: kunstenaars, ambachtsmensen, schrijvers, journalisten, radiomakers.

‘Het is wel, het grappige, wat ik altijd vond, is dat, ik wel eens dacht, alles wat ik nodig heb kan ik vinden in het gebouw. En, echt alles. Snap je?’

‘Je hebt dan een onderzoeksbureau, je hebt uitgevers, je hebt internetbedrijfjes, ontwerpers, je hebt mensen die dingen maken, je hebt kunstenaars, het zijn allerlei competenties wat eigenlijk een hele leuke compositie is bij elkaar. Waar je gewoon dingen mee kan.’

‘Ja, ik, ik hoop dat iedereen wel min of meer voor het gebouw valt eigenlijk, en, voor de, voor de verscheidenheid van bedrijven en zo dat mensen daardoor zich aangetrokken voelen om hierin te gaan.’

‘De diversiteit is zo groot in het Veem. Wat ook heel goed is. [...] Het gaat er wel om dat je op een inspirerende plek komt.. Ik bedoel kan werken.’

“Wij hebben heel wat te maken met bijvoorbeeld de hallen daar verderop. Als daar een feestje gegeven wordt, hebben wij ook de shit voor de deur. Dat soort dingen horen gewoon bij dit terrein, dat is wel een soort van ‘wij zijn’. Ja, ik voel me echt wel een NDSM-er. En sowieso communiceer je dat ook zo naar buiten: het NDSM-terrein, daar zit ik.”

Toch is het evident dat er mechanismen zijn die er toe leiden dat de broedplaats wel degelijk grenzen kent: zowel richting de buitenwereld als onderling lopen er afbakeningen. Migranten zijn bijvoorbeeld nauwelijks te vinden. Het onderwerp aansnijden wekt ook enige bevreemding. Het wordt niet als een verantwoordelijkheid gezien van de broedplaats gezien om een afspiegeling van de maatschappij te zijn. Maar ook tussen de beroepsgroepen lopen grenzen die men niet zomaar over stapt, zoals er in de NDSM ook tussen de verschillende plekken van de werf informele grenzen lopen. De grenzen zijn misschien wel de duidelijkste illustratie van het eigen wezen van de gemeenschap, door aan te geven wie er wel en wie er niet hoort naar het idee van de leden, door aan te geven waar men zich wel en waar men zich niet mee bezighoudt.

“Migranten dienen zich niet aan kennelijk. Ik heb er nog nooit over nagedacht eerlijk gezegd. Ik heb ook nog nooit iemand daarover gehoord hier. Het zou misschien zo kunnen zijn dat in bepaalde kringen men bekend is met het gebouw en dat die kringen misschien heel erg wit zijn.”

“Wat je in de kraakbeweging tegenkwam was precies hetzelfde: mensen die toch van een redelijke afkomst zijn. Dat is hier in het Veem nog steeds zo. Of het iets is wat bewust of onbewust ook nog nagestreefd wordt, bijvoorbeeld in de selectie van mensen die in het Veem willen komen, denk ik niet.”

“Geen idee. Het is misschien niet toegankelijk gewoon. Ja, hoe werkt zo iets? Kijk, het mixt sowieso niet echt lekker in de kunsten. [...] Hoewel het bij het Westergasterrein fantastisch is. Daar zit zo ongeveer de hele allochtone theaterscène. Rechtstreeks vanuit de opleiding naar dat pand gegaan. [...] Ik denk dat er gewoon heel weinig om wordt gevraagd. [...] Ik zou het leuk vinden als het wat meer gebeurt.”

“Als het over cultuur gaat, dan zie je toch dat het onze blanke westerse cultuur is en dat interesseert ze niet. Er zijn natuurlijk uitzonderingen die we graag zien. We hebben hier in november bijvoorbeeld een tentoonstelling gehad met Marokkaanse videokunst. En dat waren Marokkanen uit heel Nederland, en ook uit Frankrijk en Marokko. Maar dat bracht geen golf van Marokkaanse bezoekers naar binnen. Dan hoor je weer over iets als stromingen in die subculturen, dus Berbers tegen de ‘echte’ Marokkanen, en het ene clubje tegen het andere. Het resultaat is dat misschien maar vijf Marokkanen naar de tentoonstelling komen kijken.”

“Het is dezelfde scheidslijn die je in de maatschappij waarschijnlijk ook ziet: dat sommige groepen niet goed integreren. Kijk, als je met drie buitenlanders in een straatje komt te wonen, dan is het nog leuk. Maar als er tien in de straat gaan wonen dan krijg je dat die mensen zich met hun eigen groep onderhouden en contact hebben. Dan voelen ze niet de neiging te integreren, want dat hoeft niet. Je bent met genoeg mensen om een eigen volkje te starten, zeg maar. Nou en ik ben niet echt een Wilders-type of zo, maar je ziet wat er gebeurt en je snapt ook waarom het gebeurt. Met Nederlanders in het buitenland zie je hetzelfde. En dat is nog veel erger volgens mij. Je hebt veel minder Nederlanders in het buitenland nodig om dat kipeffect te krijgen, dan allochtonen in Nederland, denk ik.”

[Over de Hellingen] Ik wil niet veroordelend zijn, maar er zit wel heel ander publiek. [...] Praktischer, mensen die vrij weinig naar buiten treden, maar gewoon heel erg op zichzelf bezig zijn daar. Eigen ideale plek. [...] Het is natuurlijk ook echt de oude garde hè, net zoals je die hier in de loods hebt. [En waar zitten die dan?] Die zitten dus hierachter. In de Noordstrook. Er zit nog een aantal mensen, scheepsbouwers en ambachtslieden, die eigenlijk een beetje zo verdreven zijn naar dat stukje van de loods. Die hebben echt plaats moeten maken voor de Kunststad. En dit is gewoon een hele andere generaties. Dit zijn hele andere mensen, die hebben hele andere bedoelingen.”

“Er zijn ook wel een soort van die kruisverbanden, maar niet heel veel. Je kunt wel zeggen dat mensen van die Hellingen zich relatief afstandelijk houden van wat er verder gebeurt. Je bent hier gekomen met een bepaalde golf of zo, en dan gaat het een eigen leven leiden. Dus in die zin is er tussen die Hellingen en de loods ook minder contact. En tussen de Hellingen en die Oostvleugel is er ook minder contact. Er zijn wel wat uitzonderingen, maar dat zijn wel globaal de drie clubjes op het terrein ja.”

“Ik heb een beetje tweesplitsingsgevoel tussen boven en beneden. Beneden zijn echt werkers die vrij afgesloten hokken hebben gemaakt. Maar dat is ook puur om de brandregels en het geld wat erin gestopt moet worden. Daar heb je weinig ramen, waardoor je ook eigenlijk niet weet of er iemand binnen zit of niet. Daarom heb ik minder contact met beneden dan met boven. Hierboven zijn ook mensen die wat meer computerachtige dingen doen en minder echt handenarbeid.”

“Ik vind dat de oud-bewoners meer gesloten zijn dan de nieuwe. De nieuwe zijn allemaal fris en fruitig en heel open naar elkaar. [...] En de oude bewoners hadden vooral in het begin, hoe noem je dat, een ‘smooky’ attitude. [Bedoel je dat het moeilijk was om contact te leggen?] Ik moet niet generaliseren, maar vaak wel. Dat zijn mensen die al hier in het gebouw zaten. Er zijn ook verschillende oude bewoners die ook gebouwd hebben, en dat merk je meteen. Ze zijn gewoon een beetje arrogant. Iedereen zegt dat ik daar doorheen moet kijken: het zijn hele aardige mensen. Maar als je hier twee maanden aan het bouwen bent en ze weigeren je gedag te zeggen dan krijg ik er tocht een beetje raar gevoel over.”

“Je hebt verschillende huurders die er al veel langer zitten. Ik voel me wel een beetje een nieuwkomer hier. Nu begint het wel een beetje te egaliseren, maar in het begin was het duidelijk dat er mensen waren die hier al tien jaar bezig zijn. Die reden hier met heftrucks over het terrein. Ik had dan zo iets van: ‘nou die hoort hier echt, terwijl ik hier een paar vierkante meters mag huren’. Op zo’n manier. Zo leer je die mensen ook kennen. En dat gevoelsverschil wordt dan wel iets minder.”

“Het belang van de Oostvleugel is anders dan van de Hellingen en de Hellingen zijn net weer anders dan de Kunststad. Er zijn volgens mij vier of vijf huurvereniging aan het ontstaan die dan weer in overleg zijn met elkaar. [...] Het lijkt hoe groter de vijand is, hoe beter mensen zich verenigen. En wij hebben allemaal ons huurcontract, wij zijn gewoon een beetje klaar. Voor ons is het verenigen niet meer noodzakelijk. Wij hebben de afgelopen 5 jaar vergaderd, wij zijn een beetje moe van al dat vergaderen. Wij zijn bezig met ons vak.”

“Er is een relatief groot gedeelte vormgevers en dat is toch een bepaald slag anders dan de kunstenaars. [...] Ik voel me er een beetje tussen in, ik snap de een en ik snap de ander.”

“Er zijn ook wel een soort van cross-verbanden tussen de mensen uit de verschillende gebieden, maar niet heel veel. Je kunt zeggen dat mensen van de Hellingen zich relatief afstandelijk houden van wat er verder gebeurt. Je bent hier gekomen met een bepaalde golf ofzo. En dan gaat het een eigen leven leiden.”

“Inhoudelijk is het ook geen groep. Er zijn bijvoorbeeld mensen die er al heel lang zitten. Nu wordt er wel gekeken dat het wel een beetje gespreid is, dat er niet teveel meubelmakers in zitten, niet te veel theatermensen. Maar er zit bijvoorbeeld een transportbedrijf bij, dat hele andere belangen heeft. En er zit een commerciële bootbouwer bij die helemaal een ander belang heeft dan bijvoorbeeld ik. Een klassieke kunstenaar, zou je kunnen zeggen. Waardoor het heel moeilijk een groep wordt.”

“Ik werd gisteren heel erg verrot gescholden. [...] Ik ben als allerlaatste bij die hele club van de vrije kavelaars gekomen. Ik ben de enige vrouw terwijl de anderen allemaal van die stoere jongens zijn met die grote machines. Ik ben er als laatste bijgekomen, omdat er een plek vrijkwam. Ik ben er heel erg zo ingesprongen en ik ben eigenlijk het snelste doorgestoomd. Zo verklaar ik dat er ook een beetje haat en nijd ontstaan is waardoor ze mij opzij wilden zetten, echt behoorlijk hardhandig. Ik heb eigenlijk constant het gevoel dat ik mijn plek moet verdedigen. Ik ben nu bezig om de riolering aan te leggen, en nu werd gisteren gewoon gezegd: ‘als je het daar aanlegt, dan gaan we het slopen’. En dat is heel onprettig.” Ik heb afspraken gemaakt met mijn buurman over dat mijn riool door zijn huisje heen gaat. En ik heb altijd gezegd: ‘wil je alsjeblieft voordat je de vloeren inlegt die buis inleggen? Dan kan ik daarop aantappen.’ [...] Maar hij heeft het nooit gedaan. [...] De persoon die hierachter bouwt wilde dat ik een contract tekende dat zodra zij kan gaan bouwen ik de riolering weghaal. Ik zei dat ik dat niet wilde. Want we hadden afgesproken dat het bij hem er doorheen gaat. Toen hebben ze gisteren heel grof geschut ingezet. Ze hebben gewoon hele grote containers daar neerzet waar ik het riool neer wou leggen. Waardoor ik dus geen kant meer op kon. Die jongen die nu naast me zit is uiteindelijk bijgedraaid en heeft gezegd: ‘ok, het gaat nu door mijn gebouw’. Dus dat is opgelost. Maar wel met het gevolg dat ik opnieuw ruzie heb met mijn burens. Terwijl ik daar helemaal niks mee te maken heb eigenlijk. En Kinetisch-Noord heeft een hele vreemde functie. Want zij hebben toen goedgekeurd dat het riool anders is aangelegd dan is afgesproken. Die hebben zich gewoon teruggetrokken. Die zeggen: ‘ja, maar jullie zijn vrije kavelaars, jullie moeten dat zelf uitzoeken’. Dat is gewoon een beetje miscommunicatie en langs elkaar heen praten en niet mee willen werken. [...] En dat trekt ook wel weer recht, maar er is toch wel iets geknapt voor mijn gevoel gisteren. Ik weet niet of ik ook nog coöperatief kan zijn op een gegeven moment.”

En het overschrijden van de grens met de buitenwereld, dat wil zeggen het opzoeken van de maatschappij door de broedplaats zelf, wordt ook met enige aarzeling bekeken. Niet dat de individuele leden het daglicht vrezen. Maar de ambities liggen niet op dat vlak.

“Qua buurt voel ik dat zelf nooit zo erg. Maar ik denk dat als je hier gewoon een leuk terras aan de kade hebt, of een plek waar mensen een borreltje kunnen drinken of een broodje kunnen eten, dat je dan al een maatschappelijk iets hebt waardoor mensen misschien even langs komen om te kijken.”

“Ik vind de publieksrol van het Veem belangrijk ten opzichte van de aparte publieke functies. Want als het theater goed gaat draaien, dan gaat de Veemvloer ook goed draaien, en andersom. En als verbindingsmiddel van allebei is er het café.”

“Daar ontbreekt het in mijn optiek wel aan. Ik geloof wel dat de wil er is om meer naar buiten te brengen dat het Veem iets bijzonders is, maar volgens mij komt dat niet helemaal uit de verf. Dat is ook omdat de meeste mensen toch hun eigen ding aan het doen zijn.”

“Er is een tijd geweest, nog niet zo lang geleden, dat we constateerden dat het Veem toch wel een introverte organisatie is. [...] Terwijl we nu veel meer propageren dat het Veem er ook is voor de stad. Dat is dus ook onderdeel van de visie die wij als bestuur hebben. Het Veem is ook nadrukkelijk een cultureel pand met publiekstrekkende activiteiten. Dit willen wij ook op de kaart zetten. Dat je dan met de uitstraling als gebouw ook een bijdrage aan de stad levert. Dat is iets waar we op dit moment wel heel bewust mee bezig zijn.”

“Nou, laat ik het zo zeggen, het mag wel een openheid bieden, maar ik voel me niet verantwoordelijk in de zin dat ik echt iets terug moet geven of zo. [...] Ik bedoel, ik zit hier gewoon individueel te werken, dus ik voel me helemaal niet geroepen om mensen van buiten hier binnen te laten. Dat wil ik helemaal niet. Ik ben gewoon kunstenaar en ik werk.”

“Ik twijfel soms wel over de vraag of we ook een soort van publieksfuncties moeten hebben. [...] Ik denk dan meteen, en dat is misschien heel egoïstisch, maar ik ga dat niet doen. Want ik ben gewoon te druk met mijn eigen dingen. En ik denk dat dat voor heel veel mensen in het gebouw geldt. En soms denk ik dan wel eens of je dat dan wel moet willen zijn.”

“Als ik gewoon het publiek van Amsterdam was, dan zou ik het al genoeg vinden om te weten dat het een pakhuis is waar je een beetje door de ramen naar binnen kunt kijken. Ik zie daar van alles gebeuren in die souterrains en machines staan.”

“Nou, ik weet nou niet of ik echt vind dat wij dat verplicht zijn aan de stad in die zin. Maar ik denk dat het voor ons zelf gewoon heel goed is. Ik denk dat het belangrijk is dat er een theater is en een tentoonstellingsruimte enzo. En eigenlijk is het daarom heel jammer dat er geen restaurant is. Dat was altijd wel de bedoeling.”

[Meer binding naar buiten?] “Het mag wel een openheid bieden, maar ik voel me niet, verantwoordelijk in de zin dat ik echt iets terug moet geven of zo. Het zou wel heel prettig zijn als hier het restaurant open zou zijn. Als in dat soort openbare faciliteiten meer beweging zou zijn. Ik denk dat dat goed zou zijn voor het gebouw en voor de omgeving ook. Dat je echt zo’n plek hebt waar mensen van buitenaf graag komen, want je kunt daar gewoon een borreltje drinken.”

“Het lijkt me heel fijn als we met elkaar een gezicht kunnen worden naar buiten toe. Dus dat het een plek is die ook als geheel wordt gezien waar interessante dingen gebeuren. Dat mensen daar dingen bezig zijn met dingen waar het over gaat zeg maar. En meer op kleine schaal, dus meer mijn eigen bedrijf. Ik wil daarbinnen wel geheel zelfstandig kunnen functioneren, dus niet gebonden zijn aan altijd maar gezamenlijk naar buiten willen treden. Begrijp je wat ik bedoel? Dus enerzijds moet het wel een gezicht kunnen zijn: dat je met elkaar staat voor deze loods en wat je hier doet. Maar anderzijds zijn het wel op zichzelf staande bedrijven die ook gewoon hun eigen ontwikkeling moeten kunnen hebben.”

Conclusies

Het Veem en het NDSM zijn erg levendige grotestadsplekken, bevolkt door energieke, eigentijdse mensen. Die mensen zijn overwegend blij of tevreden over wat ze daar kunnen doen met hun eigen projecten, aan hun eigen werk. Ze zijn terughoudender over wat ze daar samen kunnen doen, maar ze laten er geen misverstand over bestaan dat ze iets samen moeten doen en ook willen doen. Hun *eigen identiteit* stelt hen eigenlijk zelden voor problemen. Men weet ongeveer wel wat er uit het bestaan gehaald moet worden, men is niet echt aan 'knutselen' aan het eigen zelfbeeld. Uit de beroepsopvatting of de levenshouding vloeien min of meer logische stappen voort – een kunstenaar of ambachtsman is niet rijk, werkt op uren die hem of haar bevalen omdat inspiratie niet altijd af te dwingen is. Veel lastiger vindt men het de *gedeelde identiteit* vast te stellen, wat bindt met medebewoners en -gebruikers van de broedplaatsen. Per slot is men allemaal individualistisch van aard, en om van daaruit te komen tot een gezamenlijke noemer is geen sinecure. Maar nagenoeg iedereen wil het wel, uit plichtsbesef, omdat het nodig is om weerbaar te zijn tegen de lokale overheid of omdat het nuttig kan zijn voor het eigen werk. Dat het zelfbewustzijn van individuele leden in een groep sterker ontwikkeld is dan het collectief idee lijkt veel moderne sociale verbanden te kenmerken. Een manier om deze verbanden te duiden is om ze te zien als 'lichte gemeenschap', als gemeenschap waar mensen vrijelijk uit kunnen stappen.

Om meer greep te krijgen op de dubbelzinnigheid die ontstaat bij het nastreven van het eigenbelang én het hebben van collectieve ambities, heb ik in het voorgaande drie prominente moderne beelden van 'de gemeenschap' opgeroepen, die alledrie veronderstellen dat 'de gemeenschap' in moderne tijden eigenlijk verloren is gegaan, en dat de groepen die we tegenwoordig zien niet meer op zichzelf begrepen kunnen worden maar alleen nog maar als product van individuele ambitie of gedeelde angst. Alle drie zeggen ze iets waars over broedplaatsen als deze. Tot op zekere hoogte zijn het Veem en de NDSM werfplaatsen waar mensen vooral hun eigen, als persoonlijk ervaren doelen nastreven, waar ze hun persoonlijke vrijheid vieren en hun autonomie als hoogste goed zien. Tot op zekere hoogte zijn het ook plaatsen waar mensen zich vooral willen terugtrekken uit een bedreigende wereld, waar men probeert om te ontkomen aan de markt die voor hoge huren zorgt, aan de aangeharkte stadswijken die voor een verlies aan inspiratie zorgen. Tot op zekere hoogte zijn het plaatsen waar men onbewust of passief bezig is om anderen buiten te sluiten, waar men naar toe gaat in de hoop alleen gelijkgestemden aan te treffen.

Vandaar ook de duidelijke grenzen die men binnen de broedplaatsen aantreft tussen de verschillende soorten mensen. Het Veem maakt bijvoorbeeld graag een onderscheid tussen beroepen. De kunstenaars trekken meer met elkaar op en ook de ambachtslui lijken zich vooral op elkaar te richten. Daarnaast is er ook een lichte spanning tussen de kunstenaars en de bedrijven. De commerciële bedrijven worden met enig wantrouwen bekeken door de kunstenaars. Op kunstenaars wordt een beetje neergekeken door de commerciële bedrijfjes. Men hanteert andere definities van onafhankelijkheid. Bij NDSM is deze spanning in mindere mate aanwezig. Het gaat bij deze broedplaats vooral om een ruimtelijk onderscheid, de gebieden waarin de werf te verdelen is verschillen van elkaar. De verdeling is hier niet zozeer op beroepsgroep, maar eerder op moment van aankomst gebaseerd. In 'de Hellingen' tref je de oudste NDSM'ers, beeldend kunstenaars en ambachtslui, in 'De Kunststad' veelal net gearriveerde beeldend kunstenaars en bedrijfjes en in 'De Oostvleugel' decorbouwers en ook ambachtslui die er al langere tijd zitten.

Maar naast deze niet moeilijk te ontdekken grenzen die de groepen mensen onderhouden is er ook telkens een andere kant van het verhaal; dat men verlangt naar gezamenlijke activiteit en ook telkens weer zoekt naar vormen om daar invulling aan te geven; dat men ook 'geniet' van het leven en werk in de broedplaatsen en ze dus niet slechts als schuilplaatsen te zien zijn; dat de grenzen die men aanbrengt soms hard zijn, maar niet altijd toegejuicht worden. De allesoverheersende vrijheid die moderne mensen tegenwoordig zouden hebben maakt niet dat de leden elkaar negeren, noch dat ze elkaar alleen 'gebruiken' om er zelf beter van te worden, noch dat ze weglopen wanneer het ze niet bevalt. De veronderstelde allesoverheersende globalisering maakt niet dat mensen zich enkel nog trachten te verbergen voor machten die sterker zijn dan zijzelf. De 'dorpjes' die deze broedplaatsen in wezen zijn - met

hun eigen roddels bij de waterpomp - zorgen regelmatig ook voor geborgenheid en herkenbaarheid en scheppingsdrang en onderlinge solidariteit.

De mogelijkheid om de gemeenschap te verlaten, om het selectieve en anti sociale gedrag te vertonen waar moderne burgers veel van verdacht worden, wordt nauwelijks gebruikt: het verloop onder de leden van de broedplaatsen is eerder laag dan hoog. Ook ruzies die er zijn leiden meestal niet tot vertrek. Ze geven zo eerder het beeld van een niet zo vrijblijvende sociale structuur als een familie dan van een voetbalvereniging. Dat komt volgens de mensen zelf grotendeels door de lage huren, die maken dat je niet elders in de stad je hoofd boven water zou kunnen houden. De suggestie is: als het niet om het geld was, was ik allang vertrokken. En hoewel dat voor individuen onmiskenbaar waar zal zijn, is het tegelijkertijd overduidelijk dat dit het type concessie is waaraan men gewend is. Een concessie als deze wordt geroutineerd gedaan, het is een van de offers die horen bij het leven dat men wil leiden, artistiek, onafhankelijk maar niet eenzaam, op afstand van de doorsnee kantoorpanden. De keuze om 'er bij te horen' is eigenlijk niet goed te beschrijven als een keuze, alsof het om chips of soep in de supermarkt zou gaan. Net als je door geboorte ongevraagd in een familie terecht komt en ongevraagd het staatsburgerschap aangereikt krijgt van het land waar je geboren wordt, zo is ook het lidmaatschap van deze broedplaatsen een uitdrukking van een identiteit die men niet zomaar aan de kant wil zetten, ook niet als er een conflict ontstaat. De gemeenschappen kunnen 'licht' zijn door hun soepele of informele omgangsvormen en de beperkte tijd die de leden samen doorbrengen, maar verknochtheid aan de plaats en de sfeer of aan de roeping die men nu eenmaal voor het leven gekozen heeft kan ze toch een behoorlijk gewicht geven.

Eerder dat de individuele keuzevrijheid dan ook wordt gebruikt om daadwerkelijk te vertrekken wordt deze retorisch ingezet, om duidelijk te maken dat men niet in een beknellende ('zwarte' of 'gulzige') gemeenschap opgesloten zit, maar dat men deel uit maakt van een omgeving die voor méér zelfverwerkelijking kan zorgen. Om zo'n lichte gemeenschap te begrijpen heeft het geen zin om, zoals veel populaire sociologen en in hun navolging veel politici doen, deze somber te bezien als laatste collectieve verdedigingsmechanisme, of als een normatief-disciplinerende instelling of als een vehikel voor particuliere ambities. De aard van de gemeenschap en het gedrag van de mensen er in, vragen ter verklaring om een inbedding in de maatschappelijke omgeving.

Neem de verklaring waarom zo'n broedplaats een betrekkelijk wit bolwerk is. Er is een duidelijk onderscheid te zien tussen broedplaatsen, betrekkelijk witte en letterlijk een beetje afgesloten ruimten, en straten als Brick Lane in London of de Kinkerstraat in Amsterdam, waar het ondernemerschap veel gekleurder is. Voor de hand ligt als uitleg: soort zoekt soort. Geef mensen de ruimte en ze zullen de weg van de minste weerstand zoeken voor hun sociale activiteiten. Ze zullen diegenen die niet op hen lijken en waarmee een eventuele confrontatie ingewikkeld zal zijn op afstand houden. Nog los van de vraag of dat in zichzelf 'fout' is – meestal niet, maar dat doet er hier minder toe – is het hier van belang dat het type scheiding dat zichtbaar is in een broedplaats als de NDSM werf of het Veem niet alleen het product van individueel handelen is. Ook speelt hier een rol de lange aanloop naar het kunstenaarschap dat veelal de entree vormt tot het lidmaatschap van een broedplaats, een aanloop via scholen en maatschappelijke erkenning (zoals subsidietoekenningen) die al veel mensen uitfiltert. Het beeld dat ook de lokale overheid onderhoudt van de 'creatieve klasse' als een heterogene en in zichzelf spannende verzameling individualisten maakt verdere reflexiviteit op de daadwerkelijke diversiteit ook niet erg aannemelijk. Maar het draait hier wat het beleid betreft natuurlijk om bepaalde vormen van creativiteit, bijvoorbeeld niet zozeer gericht op verbinding van mensen, maar eerder op het aantrekken van bepaalde vormen van werkgelegenheid, van toerisme of op het verhogen van de consumptie.

Ook de gekozen taal en metaforen bevestigen herhaaldelijk de spanning tussen het verlangen naar wildheid en schepping aan de ene kant en voorspelbaarheid en herkenbaarheid aan de andere kant. Een 'broedplaats', is die er om mensen tijdelijk te beschermen tegen de markt (kuikens uitbroeden) of om mensen voorgoed uit de buitenlucht houden (kwetsbare kippen)? Of neem het compartimenteren van de delen van de NDSM werf. 'Kunststad' heet het deel van de NDSM werf dat daadwerkelijk onder een groot dak gehuisvest is. Maar met de enkele tientallen overwegend nette ateliers is het eerder een niet al te ruig gehucht dan een kunststad. Daar heeft de brandweer wel voor gezorgd, met alle eisen van

brandwerendheid. 'De hellingen' heten het stuk van de NDSM werf waar men zich niet de wet wil laten voorschrijven en de subversiviteit laat zich ook beter aflezen aan de vorm die de ateliers en woonruimtes daar hebben – donker en moeilijk toegankelijke ruimtes.

Wat is de betekenis van het ongepolijste dat de creativiteit geacht wordt mee te brengen? In het Veem is de gedachte sterk dat het gebouw esthetisch verantwoord moet zijn, authentiek moet zijn. Het moet volgens de bewoners en gebruikers niet het zoveelste bankgebouw worden met een transparante gevel. Het moet het ongenaakbare pakhuis blijven dat het ooit was. Bij de NDSM werf draagt het rondslingerend industrieel materieel – oude machines, los- en laadkranen – onmiskenbaar aan de sfeer bij. Dit is het soort vuil dat men verdraagt. Het is onaangepastheid, maar dan wel van de soort die niet terugpraat of lastig doet – het is niet de 'disorder' die Richard Sennett voor ogen had toen hij pleitte voor een publiek domein waarin mensen het écht met elkaar moeten uitzoeken, via conflicten die ontstaan door bewust ontbrekende planning, door stedelijk anarchisme. Het vormgeven van de creatieve stad lijkt zich óók te vertalen in een eigen soort uniformiteit; de geprezen 'ruigheid' van de havens, de loodsen, het industriële karakter, dat alles kan uiteindelijk ook aanleiding zijn voor gentrification, voor het ombouwen van verwaarloosd stedelijk gebied voor de ene groep mensen naar goed te verkopen stedelijk gebied voor een heel andere groep mensen.

De broedplaatsen staan tot op zekere hoogte in dienst van deze onderneming. Behalve als product van een verzameling gelijkgestemde mensen die volgens voorspelbare patronen het liefst soortgenoten zoekt is een lichte gemeenschap als deze dus ook het product van haar directe omgeving, niet alleen van de taal waarin de gemeenschap vorm krijgt, maar ook van de beleidsplannen die grotestadsproblemen zoals politici ze zien willen oplossen.

Ideeën en opvattingen van individuen over hoe hun scheppende bestaan in te richten botsen met de hoeveelheid (niet) beschikbare ruimtes in de stad, met behoeften van beleidsmakers en lokale politici aan orde en vooruitgang, met andere artiesten en hun opvattingen. Het botsen moet letterlijk gelezen worden, de 'civil society' waarin dat gebeurt is geen gezellige plek maar een arena vol discussies, meningsverschillen en vooroordelen. In de moderne cultuur en zeker in de artistieke wereld prominente noties van het belang van individualiteit knallen letterlijk op hun eigen grenzen, financieel, maatschappelijk en persoonlijk. De hindernissen die de individualistisch ingestelde kunstenaar of ambachtsman tegen het lijf loopt, brengen hem of haar samen met anderen – en dat komt de lokale politiek niet altijd slecht uit. De motieven van de verschillende betrokkenen lopen natuurlijk sterk uiteen, maar waar het hier om gaat is dat dit een type collectief oplevert dat kenmerkend is voor onze tijd. De lichte gemeenschappen die dat oplevert staat met een been in de 'civil society', voor zover er maatschappelijke ambities vanuit gaan, voor zover de leden hun werk ten toon willen stellen, voor zover men het debat aan gaat met elkaar en met het beleid over de aard en het doel van de eigen gemeenschap. Ze zijn kortom wel maatschappelijk weerbaar. Maar ze staan er ook met een been buiten, voor zover de beslotenheid gebruikt wordt om ongestoord te werken. De onderscheidende normen, zoals dat de broedplaats niet alleen een goedkope maar ook een bijzondere plaats is, zijn bijvoorbeeld eerder het resultaat van de private kant dan van de publieke kant van deze gemeenschappen. Echt offensief zullen ze dus niet snel worden. Eerder dan strijd voor emancipatie in de klassieke zin van het woord, leveren dit soort lichte gemeenschappen daarom een bijdrage aan het onderhoud van 'stadsburgerschap', aan ad hoc te mobiliseren gevoelens van verantwoordelijkheid voor de buurt of de directe omgeving. De spreekwoordelijke gemeenschappelijke vijand die een groep vreemden tot een collectief maakt – waar in het geval van de NDSM werf het stadsdeel Amsterdam Noord met al zijn eisen en ingrepen nogal eens model voor staat – heeft in dit soort lichte gemeenschappen dan ook niet per definitie het beoogde effect. Niet iedereen heeft evenveel last van de eisen van de brandweer en monumentenzorg.

Onder de oppervlakte van dagelijkse ergernissen en moeizame pogingen dingen 'samen' te doen leeft een collectieve identiteit. Die bestaat uit allerlei noties die samenhangen met autonomie en is dus per definitie niet heel robuust: men deelt het 'zelf doen', herkent elkaar in het streven naar individuele schepping. Maar ook met de fysieke plek bestaat een sterke band: voor zover het kosmopolieten zijn, dan toch wereldburgers met een hele sterke band met hun werkplaats, een oprechte en onbekommerd

beleden verknochtheid die volgens moderne sociologen eigenlijk niet meer zou mogen bestaan onder slimme mensen. Alleen bij de jongeren leeft iets meer de veronderstelling 'als ik klaar ben, groot ben, ga ik iets anders doen,' maar de vraag is in hoeverre dat een leeftijdskenmerk is. Zegt men dat over vijf jaar nog?

Maar de precieze vorm van de broedplaats staat doorlopend ter discussie, omdat het tegen elkaar inwerken van individuele ambities en collectieve inspanningen nooit ophoudt. Het oudere Veem kende veel de discussies waarin de NDSM werf nu verzeild raakt, over de mate van interne democratie en de vraag hoe je die vorm moet geven, over de vraag hoeveel of hoe weinig je met de buitenwereld te maken hebt, wat je wel en niet met elkaar moet bespreken, hoe je je tot de overheid moet verhouden. In de meningsverschillen tussen 'jong' en 'oud' is zichtbaar dat eerder het vocabulaire van de discussies dan daadwerkelijk de inhoud van de gemeenschap verandert. De jongere mensen zien hun werk vaker in termen van 'ondernemerschap' dan in termen van 'artistiekheid'. Ze spreken, ook als ze een artistieke achtergrond hebben, zonder bijbedoelingen over 'mijn bedrijf'. Ze hebben een minder omvattend, praktischer of misschien uiteindelijk zelfs instrumenteler idee van de collectieve momenten – in een eventueel restaurant of café of tijdens een vergadering. De broedplaats als een 'sociaal proces', zoals de oudere generatie het omschrijft, is in hun ogen eerder van belang voor hun 'persoonlijke groei'. Maar de strijd die bijvoorbeeld de krakers voerden in verschillende delen van Amsterdam was ook in de jaren tachtig nooit echt die van de broedplaatsen (die toen nog 'avant la lettre' waren). Daarvoor was ook 'de oude garde' van het Veem in eerste aanleg waarschijnlijk al te veel gericht op het eigen werk. In dit opzicht lijken 'oude' en 'jonge' garde in het Veem naar elkaar toegegroeid te zijn: men wil alleen autonoom zijn in een gemeenschap van gelijkgestemde creatievelingen, en neemt de nadelen die daarbij horen zonder meer op de koop toe.

Uit deze bestaansvoorwaarden borrelt de tragiek en het succes van zo'n lichte gemeenschap op. Gemeenschappen bestaan niet enkel nog als symbolische eenheden in ons hoofd, als 'imagined communities' om 'de ander' op afstand te houden, of om ons 'zelf' te begrijpen of af te bakenen. Ze bestaan ook nog altijd daadwerkelijk, in interactie tussen individuele en individualistische mensen, als resultaat van de aanhoudende botsing tussen individualistische en collectivistische idealen, als aan een plaats gebonden sociale eenheid. Ze leiden dus tot op zekere hoogte ook hun eigen leven en oefenen ook invloed uit op hun leden, door hen aan te zetten tot het 'onzeker soort burgerschap' dat bij de moderne cultuur hoort. De vragen die ze oproepen zijn van een andere soort dan de platte angst voor individualisering of egoïsme – het gaat om de vraag hoe zo'n groep mensen vast stelt in welke mate ze daadwerkelijk iets samen wil doen, en hoe zo'n groep zich kan en wil verhouden tot de maatschappij waar ze onvermijdelijk ook deel van uitmaakt.

In ieder geval is hard zoeken in lichte gemeenschappen als deze naar grote zaken als democratie en solidariteit en veranderingsambities een miskenning van hun plaats in de maatschappij. Politiek is voor de meeste mensen maar een heel klein deel van het leven, en ook de bewoners en gebruikers van de broedplaatsen zijn soldaten noch ambtenaren noch volksvertegenwoordigers. Desinteresse in vergaderingen of ander gebrek aan publieke drift in een gemeenschap als deze is dan ook niet perse een teken van leegheid. Constateren dat ze 'tekort schieten' op democratisch of multicultureel vlak is de verkeerde criteria hanteren. Dit soort gemeenschappen zijn bijna onvermijdelijk een voortzetting van bestaande maatschappelijke ongelijkheden én een voertuig voor individuele ambities.

Het gaat bepaald te ver om wat er mis zit in de maatschappij op het bord te leggen van de verbanden die ontstaan waar mensen zoeken naar eigenheid, of dat nu artistieke (of etnische of religieuze of sportieve) eigenheid is. Die zoektocht laten gebeuren, betekent niet zonder meer dat de maatschappelijke samenhang of de solidariteit bedreigd wordt. Lichte gemeenschappen waarin men mogelijk eerder soortgenoten zoekt dan vreemdelingen, waarin men mogelijk eerder met het eigen werk bezig is dan met andermans zorgen, zijn *geen* 'second best', geen homeopathische variant van de echte gemeenschap waarin nog echte broederschap bestond, maar – gegeven de toestand van de mensheid honderd of tweehonderd jaar geleden – een betrekkelijk superieur resultaat van langlopende debatten over vrijheid en gelijkheid.

